ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

TEFSİR ANABİLİMDALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN VE İSMAİL HAKKI BURSEVÎ TEFSİRLERİNİN MUKAYESESİ

(AHKÂM AYETLERİ ÇERÇEVESİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞAMİL AŞBAY

ANKARA 2018

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

TEFSİR ANABİLİMDALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN VE İSMAİL HAKKI BURSEVÎ TEFSİRLERİNİN MUKAYESESİ

(AHKÂM AYETLERİ ÇERÇEVESİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞAMİL AŞBAY

ANKARA 2018

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSİTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİMDALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN VE İSMAİL HAKKI BURSEVÎ TEFSİRLERİNİN MUKAYESESİ

(AHKÂM AYETLERİ ÇERÇEVESİNDE)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı : **İmzası :**

……. .....

……. ……

……. ……

Tez Sınav Tarihi …….

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlarını andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı ve İmzası

Şamil AŞBAY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ III
KISALTMALAR V
I.GİRİŞ 1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
B. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi 2
C. İsmail Hakkı Bursevî (1137/1714)'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem 3
1. Hayatı 3
2. Yaşadığı Dönem 6
3. *Rûhu'l-Beyân* Tefsiri Hakkında 11
D. Mukâtil B.Süleymân (150/767)'ın Hayatı ve Yaşadığı Dönem 12
4. Hayatı 12
5. Yaşadığı Dönem 13
6. *Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l Kur'ân* Hakkında 16
II.FIKHIN TEMELLERİ 18
A. İman 18
B. Helal ve Haram 20
III. ALLAH İNSAN İLİŞKİSİ 21
A. Tevbe 21
B. Zikir 23
C. Dua 25
D. Mü'minlerin Amelleri 26
E. Musibet Karşısında İstirca'da Bulunmak 37
IV. İKTİSADİ KONULAR 38
A. Harcamada İktisatlı Davranmak 38
B. Borcun Yazılması ve Şahitler 39
C. Ölçü Tartının Eksiksiz Yapılmasının Emredilmesi ve Eksik Ölçüp Tartanlara Hazırlanan Azab 44
V. SOSYAL HAYAT 47
A.Anne-Babaya, Akrabaya, Komşuya Kölelere İyilik 51
B. Kendisine Daha Fazla Verilsin Diye Bağışta Bulunan Kimsenin Durumu 57
C.Adabı Muaşeret 60

D.Selamlaşma 62
E.Alay Etmenin Yasaklanması 66
F. Zan ve Gıybetten Kaçınmanın Emredilmesi.....71
G.Riyanın Yasaklanması.....75
H.Hayır veya Şer Bir Çığır Açıp Da Kendisine Uyulan Kimsenin Durumu 76
I.Mü'minlerin Hayra Teşvik Edilmeleri, Şerden Korkutulmaları.....78
SONUÇ 81
EK – I 88
EK II.....89
ÖZET.....91
ABSTRACT.....92

ÖNSÖZ

Kur'ân ondört asırlık serüveni boyunca ona inananların hayatlarını şekilendirmede temel rol oynamış, bu ondört asırlık süreçte donuk bir özellik arzetmemiştir. Bu akışta Kur'ân ayetlerinin muhatapları tarafından farklı yorumlandığı bilinen bir husustur. Bu durum insan için kaçınılmazdır; çünkü insan, olayları ve olguları farklı anlamaya, anlamlandırmaya müsait bir varlıktır.

Bu çalışmada *Kur'ân farklı anlaşılmaya müsait bir kitap mıdır ? Kuran'ın çeşitli şekillerde anlaşılmasının sebepleri nelerdir ?* gibi sorular ekseninde biri sekizinci diğeri onsekizinci miladi asırda yaşamış iki müfessirin fıkhını dört alan üzerinden ele aldık. Kur'ân yorumunda farklılığın doğal olduğunu Bursevî ve Mukâtil tefsirleri örneği üzerinden incelemeye çalıştık. Nitekim Kur'ân'ın indiriliş amacı bir çekişme, kutuplaşma alanı oluşturmak değil; rahmet, düşünme, aklı etkin kullanma ile hayata anlam vermektir.

Çalışmamız giriş, birinci bölüm ve sonuç olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, Mukâtil b. Süleymân ve İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ve yaşadıkları dönem hakkında bilgi vermeye çalıştık. Birinci bölümde ise ahkâm ayetlerinin muamelatla alakalı olanları hakkında Mukâtil ve Bursevî'nin yorumlarını ele almaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise Mukâtil ve Bursevî'nin tefsir yöntemleri ve Kur'ân'ın farklı anlaşılmasının sebepleri hakkında değerlendirme yapmaya çalıştık.

Beni bu çalışmaya teşvik eden ve çalışmam boyunca yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof . Dr. Ahmet Nedim Serinsu hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezime değerli katkıları olan Prof. Dr.İsmail Çalışkan hocama ve Dr. Öğretim Üyesi Sıddık Baysal hocama, Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Bayraktar'a, Ar. Gör. Hasan Yücel'e teşekkür ederim.

Şamil AŞBAY

Ankara 2018

KISALTMALAR

a.g.e	:Adı geçen eser
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
Çev:	:Çeviren
DEÜ	:Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	:Hicri
Hz.	:Hazreti
Haz.	:Hazırlayan
İSAM	:İslam Araştırmaları Merkezi
KURAMER	:Kur'ân Araştırmaları Merkezi
M.	:Miladi
MUİFV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	:Sayfa
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	:Tahkik
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	:Yayınevi

I.GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışmamız Tasavvufi tefsirin önemli isimlerinden olan, tefsirinde ahkâm ayetleri ile ilgili hukuki yaklaşımları verdikten sonra ahlaki yorumlar getiren, fıkıh tasavvuf ilişkisini başarılı bir şekilde kuran[1] Bursevî'nin *Rûhul Beyân* adlı tefsirinde fıkhî meselelerin nasıl ele alındığı ile ilgilidir.

Çalışmamızda, fıkhî meseleleri incelerken Mukâtil b.Süleymân'ın *Tefsîru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinde belirlediği ahkâm ayetlerinin muamelat ile ilgili dört alan üzerinden ele aldık. Bu alanlar şunlardır:

1. Fıkhın Temelleri
2. Allah İnsan İlişkisi
3. İktisadi Konular
4. Sosyal Hayat

Böylelikle tarihin farklı dönemlerinde yaşamış iki müfessir arasındaki anlayış farklılıklarını görmüş olduk. Çünkü insanın çevresinde olup biteni anlamlandırma çabası kişiye ve zamana göre farklılık gösteren bir husustur.[2] Bu bağlamda vahiy tek şekilde anlaşılmamıştır.[3]

Kur'ân, insanın hayatını anlamlandırmak, dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için gelmiştir. Fakat Allah, insana akıl ve düşünme imkanını vermiş

---

[1] Abdullah Kahraman, Tasavvufi Tefsirlerin Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı *(İsmail Hakkı Bursevî Örneği), Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I,* 2011, s.268.
[2] Ahmet Nedim Serinsu*, Kur'ân Nedir?,* Şule Yay. 2009, s.71.
[3] Serinsu, a.g.e, s.87.

insan da Kur'ânın getirdiği ilkeleri, anlarken *'Allah'a giden yollar'*,kültürler olarak canlandırmıştır. Yani insanoğlu, hayata bir şekilde farklı anlamlar keşfederek cevap vermiş ve bu cevaplar aynı olmamış, bu bağlamda kendi varoluşunu gerçekleştirmiştir.[4] Bu açıdan bakıldığında biri M.VIII asırda, diğeri M.XVII asırda yaşamış olan iki önemli müfessirin Kur'ân'ı nasıl anladıkları, ayetlere nasıl mana verdikleri araştırılmaya değer görülmüştür.

B. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bursevî tefsirinde fıkhi meseleleri ele alırken, onları sınırlandırmamız gerekmektedir. Çünkü Kur'ân'da ahkâm ayetleri ve sayısı hakkında tam bir birlik yoktur. Kur'ân'daki ahkâm ayetlerinin sayısı 500 ile 1000 arasında değiştiği ifade edilmektedir. Mesela el-Cassâs, meşhur *Ahkâmul Kur'ân'*ında 1000'den fazla ayeti incelemiş, Mukâtil b.Süleymân ahkâm ayetleri tefsirinde 500 ayeti ele almıştır.[5]

Biz de Bursevî tefsirinde fıkhi meseleleri ele alırken Mukâtil b.Süleymân'ın *Tefsîru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinde ele almış olduğu muamelatla ilgili seçebildiğimiz ayetleri ele aldık. Konuları başlıklandırırken Mukâtil'in kullandığı başlıkları kullandık. Her başlığın altına o konu ile ilgili Mukâtil b.Süleymân'ın eserinde bulunan ayetleri temel aldık. Başlıklar altında incelediğimiz ayet meallerini ise Damla Yayınları tarafından çıkarılan *Rûhu'l -Beyân* tercümesinde kullanılan meallerden aldık.

Çalışmamızı Mukâtil b. Süleymân'ın ele aldığı ahkâm ayetleri ile sınırlandırarak hem Bursevî'nin hem de Mukâtil'in görüşlerini dört alan üzerinden gruplandırarak inceledik. Böylelikle biri H.I./M.VIII yy'da, diğeri

[4] Serinsu, a.g.e, s.101.
[5] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay. Ankara, 2009, s. 463-471.

H.XI./M.XVII.yy'da yaşamış olan iki müfessir arasındaki sosyal hayata ait görüş farklılıklarını ya da benzerliklerini anlamaya ve tespit etmeye çalıştık. Böylece iki farklı âlimin fıkhından istifade için bir fıkıh açısına işaret etmeye çabaladık.

C. İsmail Hakkı Bursevî (1137/1714)'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem

1. Hayatı

Tasavvufi tefsirin öncü isimlerinden olan İsmâîl Hakkı Bursevî h. 1063 (m. 1653 Ekim)[6] yılında, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Aydos'ta doğdu. Bursevî hareketli bir hayat geçirmiş, birçok şehirde yaşamıştır. Aydos, Edirne, İstanbul, Üsküp, Bursa ve Şam'da bulunmuş, bir dönem buralarda kalarak bölgelerin ilim irfân geleneğinden yararlanmıştır.[7]

Uzun süre Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre Üsküdar'da ikamet ettiği için Üsküdari, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için ise Celveti nisbelerini kullanmıştır. İsmâîl Hakkı Bursevî doğmadan bir yıl önce babası Mustafa Efendi, İstanbul'daki evinin yanması üzerine Aydos'a göç etmiştir. İstanbul'da tasavvufi çevrelerle irtibatı olan Mustafa Efendi, Aydos'ta da Celveti şeyhi Atpazarî Osman Fazlı ile tanışmıştır.[8]

Bu yakınlıktan dolayı Osman Fazlı'yı tanıyan Bursevî, kendisine göre üstatların en büyüğü olan Osman Fazlı'dan ders almak için İstanbul'a gelmiştir. Osman Fazlı Bursevî'ye Celvetiye tarikatının kurallarını öğretmiş; Bursevî, Osman

---

[6] Kaynaklarda Bursevî'nin doğumu ile ilgili farklı tarihlere yer verilmiştir.Örneğin Ali Namlı *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı,Eserleri,Tarikat Anlayışı* adlı eserinde onun m.1653 Eylül sonunda, Mehmed Ali Ayni *İsmail Hakkı Bursevî* adlı eserinde Bursevî'nin m.1652 Eylül ayında doğduğunu belirtmektedir.

[7] Büşra Belgeli, *İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Müteferrikat-ı Şeyh Hakki Adlı Eseri-II*,Marmara Üniv.Sos.Bil.Enst (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2015, s.8-13.

[8] Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî" md., *DİA*, TDV Yay. İstanbul 2006, c. 23, s. 102.

Fazlı'dan usul-i fıkh okumuş bu sırada başka hocalardan Farsça öğrenmiş ve Sadi'nin Gülistan'ını, Hafız'ın Divan'ını,Mevlana Celaleddin Rumi'inin Mesnevisini, Hüseyin Kaşifi'nin tefsirini okumuştur.[9]

Daha sonra vaaz vermek için Üsküp'e giden Bursevî, Üsküp müftüsünü ve şehrin bazı ileri gelenlerini eleştirmeye başlayınca 6 yıl sonra Üsküp'ten ayrılmıştır. Bursevî'nin eleştirilerinin sebebi ise şeyh şeklinde dolaşan çoğu kişinin şarap içiyor olması, cemaatle namaz kılmamaları, mahallelerde meyhanelerin açılıyor olmasıdır.[10]

Bu hususları eleştirmesi dönemin müftüsünü rahatsız etmiştir. Bundan dolayı da Bursevî Üsküpten ayrılmıştır. Daha sonra Köprülü'ye ve Edirne'ye gelen Bursevî, Edirne'de şeyhinin evinde 3 ay boyunca *Fusûsu'l-Hikem*'i okuma fırsatı bulmuştur. Bir müddet sonra Osman Fazlı, Bursevî'yi Bursa'ya halife olarak tayin etmiştir. Bursa'ya gelişinde kendisini kimse tanımadığı için ekonomik sıkıntılar çeken Bursevî tesbihini ve kitaplarını satmak zorunda kalmıştır.[11]

Bursa Ulu Camii'nde h. 1096 Şaban ayından h. 1117 Cemaziyel Evvel ayına kadar Kur'ân'ı Kerîm'i baştan sona vaazlarında işlemiştir. *Rûhu'l-Beyân* tefsirini de bu vaazlarından hareketle oluşturmuştur.[12]Mehmed Ali Ayni ise İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatını anlattığı eserinde, Bursevî'nin tefsirini Rumeli'de iken yazmaya başladığını; seyahatleri, katıldığı seferler hariç tutulması halinde tefsirin 23 yılda tamamlandığını belirtmektedir.[13]

---

[9] Aynî, *İsmail Hakkı Bursevî*, (Haz.İsmail Dervişoğlu), Büyüyenay Yay, İstanbul, 2013, s.39.
[10] Ayni, a.g.e, s.42.
[11] Ayni, a.g.e, s.47.
[12] Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî , *DİA*, c.23, s. 103.
[13] Ayni, a.g.e, s.96.

Ali Namlı ise Bursevî'nin tefsirini yirmi sene on ayda yazdığını ifade etmektedir. Fakat İsmail Hakkı Kur'ân'ın nüzûl müddetine denk düşürmek için yirmi üç yılda tamamladığını söylemektedir. Tefsirin bu kadar uzun sürmesinin sebebi, Bursevî'nin şeyhini ziyaret etmesi, iki defa Avusturya Seferine katılması, hacca gitmesi ve hastalanmasıdır. Bu süreçte tefsirle uğraşmadığı zaman dilimi yaklaşık altı yıldır.[14]

Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı* adlı eserinde Bursevî'nin Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akâid ve Kelâm, Tasavvuf gibi alanlarda yazmış olduğu 139 tane eseri ile ilgili bilgi vermektedir.[15]

H. 1107-1108 (m. 1695-1696) yıllarında İsmâîl Hakkı, askerin moral gücünü artırmak için I. ve II. Avusturya seferlerine katılmıştır. Bu seferlere katıldıktan sonra iki defa hacca giden Bursevî, ikinci hac yolculuğunda Kâhire'de kalmış, içlerinde Ezher müderrislerinin de bulunduğu bazı kişilere icâzetname vermiştir.[16]

1717 yılında Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)'ye duyduğu sevgi ve gördüğü bir rüya nedeniyle Şam'a gitmiştir.[17] Bursevî'ye göre Muhyiddin İbnü'l-Arabî evliyanın en üstünüdür. Ayrıca İbnü'l-Arabî Üsküp'te iken ona görünmüş ve nefesinden üflemiştir.[18] Şam'da on kadar eser kaleme almıştır. Şam dönüşü Üsküdar'a yerleşen Bursevî'ye Damad İbrahim Paşa bir ev hediye etmiştir. Ancak İstanbul'da devlet ricâli üzerinde, şeyhi Atpazârî Osman Fazlı Efendi ve Aziz Mahmud Hüdâyi kadar etkili olamamıştır. Kendisi bunu daha çok zamanındaki insanların kabiliyet noksanlığına bağlamaktadır. Üsküdar Ahmeti'ye Câmii'nde

[14] Namlı, a.g.e, s.179.
[15] Namlı, a.g.e, s.165-219.
[16] Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, *DİA*, c.23, s.103.
[17] Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, *DIA*, c.23, 103.
[18] Ayni, a.g.e, s.104.

Cuma vâizi olarak görev yaparken hakkında vaazlarında vahdet-i vûcud meselesinden bahsettiği, İslam akidesine aykırı sözler sarfettiği iddiasıyla soruşturma açılmıştır. Bu olayın ardından h. 1135'te İstanbul'dan ayrılıp Bursa'ya dönmüştür. Son yıllarını irşad faaliyeti ve eser telifiyle geçiren Bursevî 9 Zilkâde 1137'de (20 Temmuz 1725) vefat etmiştir.[19]

2. **Yaşadığı Dönem**

İsmâîl Hakkı Bursevî, Osmanlı devletinde duraklama döneminin sonu ve gerileme döneminin başlarında, sosyal sıkıntıların yaşandığı, bazı dini ve fikri konuların gündeme getirilmesinin bile çatışma ve kavgaya yol açma ihtimalinin bulunduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu süre içerisinde beş tane padişah görmüştür. Bunlar; IV. Mehmet (1648-1687), II. Süleymân (1687-1691), II. Ahmet (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmet (1703-1730)'tir.[20]

IV. Mehmed küçük yaşta tahta çıkmış yeteri kadar eğitim alamamış bir padişahtır. Avcılığı seven bir padişah olan IV. Mehmed döneminin ilk sekiz yılında mali durum bozulmuş, ülkede isyanlar meydana gelmiştir. Bu dönemde II.Viyana kuşatması meydana gelmiş, Budin kaybedilmiş, Mohaç seferinde olumsuz sonuç alınmıştır. Ordunun ayaklanması ile tahttan indirilen IV. Mehmed'in yerine II.Süleymân geçmiştir.[21]

II.Süleymân döneminde ise İstanbul'a gelen ocaklılar tarafından toplum içinde huzursuzluk çıkarılmıştır. Bu huzursuzluk neticesinde zorbalar vak'ası

---

[19] Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, *DİA*, c.23, 103.
[20] Ali Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî Hayatı,Eserleri,Tarikat Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.19.
[21] Namlı, a.g.e, s.19-20.

meydana gelmiş, bu olayın bastırılmasında Bursevî'nin şeyhi Osman Fazlı Efendi önemli rol oynamıştır.[22]

II.Ahmet döneminde ise Salankamen meydan muharebesi meydana gelmiş ve kaybedilmiştir. Bu savaşın kaybedilmesi neticesinde Osmanlı'nın Avrupa ile olan mücadelesi Osmanlı aleyhinde yol almaya başlamıştır. Bu dönemde Varat kalesi Avusturyalı'ların eline geçmiş, Sakız Venediklilerin eline geçmiş, Suriye'de isyanlar çıkmaya başlamış, Irak ve Hicaz'da bazı olumsuzluklar meydana gelmiştir.[23]

II.Mustafa ise Avusturya seferlerine bizzat katılmıştır. İlk iki sefer başarı elde edilse de üçüncü seferde yenilgiye uğramıştır. Bu sefer sonunda Karlofça anlaşması (1699) imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Osmanlılar'ın Avrupada'ki ilerlemeleri durmuştur. II.Mustafa'da yönetimi esnasında otorite boşluğu yaratmıştır. Avcılıkla ilgilenen II.Mustafa döneminde liyakatsiz kişilerin iltimasla bazı makamlara getirildiği bilinmektedir. Bundan dolayı Edirne vak'ası meydana gelmiş II.Mustafa tahtından olmuştur.[24]

Bu dönemde İsmail Hakkı Bursevî iki defa Avusturya seferine katılmıştır.[25]

III.Ahmet de tıpkı selefleri gibi zevkine düşkün bir tavır sergilemiştir. Vaktini lale eğlenceleri ve mesirelerde geçirmiştir. Lale devri bu dönemde yaşanmış, Osmanlı'da batılılaşma hareketi başlamıştır. Bu dönemde yapılan savaşlarda başarı elde edilememiş, İran'la yapılan kanlı savaşlar III.Ahmet'e olan düşmanlığı artırmıştır. Savaşlar dolayısıyla vergiler artırılmış, huzursuzluk meydana gelmiş,esnaf sıkıntılı günler geçirmiştir. Sosyal yapıda durum böyleyken padişah ve

[22] Namlı, a.g.e, s.20.
[23] Namlı, a.g.e, s.20-21.
[24] Namlı, a.g.e, s.21.
[25] Namlı, a.g.e, s.71.

devlet adamlarının eğlenmesi, ehil olmayan kişilere hak etmedikleri kadroların verilmesi neticesinde Patrona Halil İsyanı meydana gelmiş, III.Ahmet'de padişahlığı bırakmak zorunda kalmıştır.

17. yüzyılda medreseler bozulmaya başlamış ve bunun sonucunda nitelikli bilginler yetiştirilememiştir. Birçok medrese ve medrese mezunu olmasına rağmen eğitim alanında kalite azalmaya başlamıştır. Medrese teşkilatının bozukluğu sebebiyle çocuk mollazadelerin bilgisiz olarak yüksek makamları elde etmeleri söz konusu olmuştur. Örneğin II. Mustafa zamanında, II.Mustafa'nın hocası Feyzullah Efendi belli başlı makamları kendisi ve oğullarına ayırmış, oğlunun şeyhülislam olabilmesi için çaba sarfetmiştir. Bunun sonucunda İstanbul halkı ayaklanmış, Edirne Vak'ası adıyla bir isyan çıkmış, neticesinde II.Mustafa tahtından olmuştur.[26] Ayrıca 17.yüzyılda diğer dönemlere nazaran çok eser kaleme alınmış ise de kaliteli eser pek azdır. Osmanlıda durum böyle iken Batı'da Rönesans meydana gelmiş, çeşitli keşifler yapılmaya başlanmıştır. Osmanlılarda müspet ilimlerin yerine nakli ilimlerin önemsenmesi, Avrupa ilim alemiyle tezat teşkil etmiştir.[27] Bu dönemde sadrazamların sık sık değişmesi (kaht-ı rical/adam yokluğu) ile huzursuzluklar baş göstermiş, tımar ve vergi sistemlerinin değişmesi, uzun ve külfetli savaşlar, ilmiyenin eski itibarını kaybetmesi Osmanlı devletini olumsuz etkilemiştir.[28]

---

[26] Namlı, a.g.e, s.21.

[27] İsmâîl Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, II. bölüm, c.3/,s.490.

[28] Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17.Yüzyılda Kadızadeliler ve Sivasiler*, İletişim Yay, İstanbul, 2016, s.21.

Bu dönemde Osmanlı devleti ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya gelmiş, II. Viyana bozgunundan sonra yıllarca süren savaş durumu ülkenin sosyal ve ekonomik durumunu iyiden iyiye sarsmıştır.[29]

İsmail Hakkı Bursevî'nin yaşadığı dönemde Kadızadeliler ile Sivasiler arasındaki çekişme de önemlidir. Bu çekişme 1620 ile 1680 yılları arasında devam etmiştir.[30] Anadoluda'ki fikir babaları İmamı Birgivi olan Kadızadeliler, Sivasilere (Sofulara) karşı görüş geliştiren selefi bir guptur. Kadızadelilere göre selatin camii dışındaki cami minareleri yıkılmalı, tütün, kahve ve müzik yasaklanmalıdır. Kadızadelilerin asıl amacı bid'atlere karşı çıkıyormuş izlenimi vererek mutasavvıfları siyasi alanda etkisiz bırakmaktır.[31]

Bu dönemde Osmanlı devletinin duraklama/çözülme dönemine girmiş olması, çeşitli savaşlarda yenilgiler alması Kadızadelilerin işini kolaylaştırmıştır. Kadızadeliler halk arasında yaşanan olayların musibet olduğunu dile getirerek kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır.[32]

Kadızadelilerin tutumları sert olmuş, şiddete varan tavırlar göstermişlerdir. Mekruhu haram, günahkarı kafir ilan ettikleri bilinmektedir.[33] IV.Muradın kahvehaneleri ve tütünü yasaklamasının arka planında Kadızadelilerin otorite boşluğundan yararlandıkları bilinmektedir.[34]

Her ne kadar bu çekişme Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Kadızadeliler'in ele başlarını sürdürmesi (1656) ile fiili olarak son bulsa da fikri

---

[29] Namlı, a.g.e, s.23-24.
[30] Bilkan, a.g.e, s.61.
[31] Bilkan, a.g.e, s.15.
[32] Bilkan, a.g.e, s.62.
[33] Bilkan, a.g.e, s.66.
[34] Bilkan, a.g.e, s.68.

planda devam etmiştir.[35] Katip Çelebi Mizanül Hak adlı eserinde bu çekişmede iki tarafı da haksız görmektedir. Ona göre orta yolu benimseyen bir tutum sergilemek akıllıca bir iştir. Katip Çelebi iki tarafla ilgili de şu yorumda bulunmaktadır: 'Bu çeşit ham sofuları ve taassup sahiplerini, bunlar kim olursa olsunlar, kahr ve te'dip suretiyle cezalandırmak İslam'ın ve Müslümanların sultanı olan zatın vazifelerindendir. Zira geçmişte bu türde taassup cenklerinden çok fesatlar çıkmıştır.'[36]

Bursevî'nin yaşadığı toplumda, bir kısmına Bursevî'nin de yorum getirdiği, tartışılan konuların[37] bazıları şunlardır:[38]

- Hızır'ın hayatta olup olmadığı,
- Rüşvetle iş görülüp görülemeyeceği,
- Kabir ve türbe ziyaretinin caiz olup olmadığı,
- Sigara, kahve ve keyif verici şeylerin haram olup olmadığı,
- Akli ve riyazi ilimlerin tahsilinin meşru olup olmadığı.
- Raks ve Deveran
- Musafahanın nasıl ve nerede yapılması gerektiği
- Hz.Muhammed'in anne ve babasının mü'min olup olmadığı
- Yezid'e lanet okunup okunamayacağı
- Bid'atın mahiyeti
- Çalgı çalmanın caiz olup olmadığı
- Teğanni

---

[35] Namlı, a.g.e, s.24

[36] Katip Çelebi, *Mîzanû'l-Hak fi İhtiyâri'l-ehakk*, (Çev.Süleymân Uludağ),Kabalcı Yay. İstanbul, 2007, s.221

[37] Bu dönemde tartışılan konularla ilgili geniş bilgi için bkz. Katip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-ehakk*, (Çev.Orhan Şaik Gökyay/Süleymân Uludağ), Kabalcı Yay. İstanbul, 2007

[38] Namlı, a.g.e, s.25

- Firavun'un iman edip etmediği

Ayrıca İsmail Hakkı Bursevî muasırları tarafından eleştiriye maruz kalmış bir şahsiyettir. Bursevî Malkara'da kendisine yapılan saygısızlığı Taşköprülü-Zâde'nin *Adâb Risalesi'*ne yazdığı şerhinde şu şekilde ifade etmektedir: 'Bir kavim nasıl felah bulur ki,kendilerine öğüt verir bir musâhib buldukları halde onu tos vurur bir boynuz sanarlar'[39]

3. **Rûhu'l-Beyân Tefsiri Hakkında**

İsmail Hakkı Bursevî Bursa'ya şeyhinin halifesi olarak gönderildiği zaman çeşitli camilerde ve özellikle Ulu Camii'de vaazlar vermeye başlamıştır. Bu esnada kendisine vaaz verirken Kur'ân'ı tefsir etmesi işaret edilmiştir. O da bu işarete uyarak 1096 (1685) yılında başladığı *Rûhu'l-Beyân* Tefsirini 1117(1706) yılları arasında yaklaşık 21 yılda tamamlamıştır. Kendisinin bu tefsiri Kur'ân'ın nuzul süresine denk düşürmek amacıyla 23 yılda bitirdiğini ifade ettiği söylenmektedir.[40]

Bursevî tefsirini yazarken yaklaşık 6 yıl boyunca yazma işinden uzak kalmıştır. Çünkü o bu süre zarfında şeyhini ziyaret etmek için yolculuklar yapmış, iki defa Avusturya seferine katılmış, hacca gitmiş ve hastalanmıştır.[41]

Bursevî Bursa'ya gelmeden önce Balkanlar'da yaşarken Nisa suresinin 78.ayetine kadar tefsir çalışlamalarında bulunmuştu. *Rûhul Beyân'*ı yazarken bu çalışmalarından istifade etmiştir. Bursevî, tefsirini yazarken şu kaynaklardan istifade etmiştir:[42]

Zemahşeri (ö.538/1143) *el-Keşşâf*

---

[39] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi II*, Ankara, 1960, s.535.
[40] Namlı, a.g.e, s.179.
[41] Namlı, a.g.e, s.179.
[42] Namlı, a.g.e, s.179-180.

Razî (ö.606/1209) *Mefâtihu'l-Gayb*

Beydâvi (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*

Kuşeyri (ö.465/1072) *Letâifu'l-işârât*

İbn Arabî (ö.638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*

Kâşânî (ö.730/1330) *Te'vîlât*

Ruzbehân Baklî (ö.606/1209) *Arâisü'l-Beyân*

Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221) *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*

Bursevî *Rûhu'l-Beyân'*ı kaleme aldığı sırada şu eserlerini de kaleme almıştır:[43]

Muhammediyye (Ferahu'r-rûh) şerhi

Mesnevî şerhi

Vâridât-ı Hakkıyye

Min Vâridâti'l-fakîr eş-Şeyh İsmâîl Hakkî min sene 1116

D. Mukâtil B.Süleymân (150/767)'ın Hayatı ve Yaşadığı Dönem

4. Hayatı

Ebu'l Hasan Mukâtil b. Süleymân el-Ezdi el-Horasanî el-Belhî, Belh'te H. 80 yılı civarında doğmuştur.[44] Doğum yılı kesin olarak bilinmemekte, eldeki bilgilerle yaklaşık olarak tespit edilebilmektedir. Bu noktada ilim tahsil ettiği ve kendilerinden

[43] Namlı, a.g.e, s.179.
[44] Ömer Türker, *Mukâtil b. Süleymân* , DİA, TDV Yay, İstanbul, 2006, c.31, s.134.

rivayette bulunduğu kişiler arasında tabiîne mensup kişilerin bulunması doğum yılını tahmin etme konusunda önemli bir delildir. Bu kişiler bağlamında düşünüldüğünde H.I.asrın ortalarında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir.[45] Bu bilgilere ek olarak onun H.60-70 yılları arasında doğduğunu iddia edenler olduğu gibi H.105 yılında doğduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.[46]

Doğduğu şehir Belh olduğu için el-Belhi, eşi Ezd kabilesinden olduğu için el-Ezdi ve memleketi Horasan olduğu için el-Horasani nisbeleriyle anılmaktadır. Bazıları onu Mukâtil b. Cevâldûz ya da Mukâtil b.Devâldûz olarak da zikrederler. Yaşamı boyunca Belh, Merv, Basra, Irak, Bağdat gibi şehirlerde yaşayan Mukâtil b.Süleymân H.150 de Basra'da vefat etmiştir.[47]

5. **Yaşadığı Dönem**

Mukâtil b. Süleymân ; Nafî, Ebu İshak, Zührî, Dahhâk, Mücâhid, İbni Sîrîn, Zeyd b.Eslem, Atâ, İbn-i Ebî Müleyke, Atıyye b.Sa'd gibi isimlerden ders almıştır.[48]

Mukâtil'in yaşamının ilk yılları, Kubbetül-İslam ve Darü'l-Fıkh olarak anılan, tefsir, hadis, fıkıh alanında pek çok bilgin yetişen Belh'te geçmiştir. Mukâtil, Belh'te ilahi sıfatları inkar eden, ilk kelamcılardan olan Cehm b. Safvan'la itikadi ve kelâmî konularda ve ilahî sıfatlar konusunda tartışmalar yapmıştır.[49]

Daha sonra Mukâtil, Horasan'ın bir diğer önemli şehri olan Merv'e geçmiştir. Mukâtil'in bu şehirde yaşadığı dönemde Abbasiler Emeviler'e karşı

---

[45] Fevzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleymân ve İlk Fıkhî Tefsir*, Fecr Yay, Ankara, 2009, s.24-25.
[46] Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi* ,Kitabiyat Yay. Ankara, 2005, s.35.
[47] Hamurcu, a.g.e, s.23-30.
[48] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yay. İstanbul, 1973, c.1, s.300.
[49] Hamurcu, a.g.e, s.27.

ayaklanmışlardır. Mukâtil, Emevî idarecileriyle iyi ilişkiler içerisinde olmuş, onlardan büyük itibar görmüştür.[50]

Mukâtil, Horasan'da Emevî nûfuzu azalınca Basra'ya gitmiştir. Basra Hz.Osman döneminde siyasi çekişmelere sahne olmasına, sürekli iç ve dış tehditlere maruz kalmasına rağmen H. II. asırda ilmî ve dinî açıdan önemli bir bölgedir. Bu bölgede iç ve dış tehditler canlılığını devam ettirmesine, çeşitli kanlı olaylar cereyan etmesine rağmen, Basra ilmî ve kültürel yönden duraksama yaşamamıştır.[51]

Mukâtil daha sonra bir süre Irak'ta bulunmuştur. Onun yaşadığı dönemde Irak, İslam dünyasının önemli bölgelerindendi. Irak tarih boyunca Babilliler, Asurlular, Keldaniler, Farslar ve Yunanlıların idaresinde kaldığı için kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Bu özelliğinden dolayı bölgede fikri ve siyasi hareketlilik sürekliliğini korumuştur. Mukâtil Irakta bulunduğu süre içerisinde Beyrut ve Mekke'ye seyahat etmiştir.[52] Farklı yaklaşımlara ve cesurca dile getirdiği aykırı görüşlere sahip olduğu için Beyrut ve Mekke'de çok az kalabilmiş, Irak'ta yaşamayı tercih etmiştir.[53]

Abbasiler yönetime geldiğinde Bağdat'ı başkent yaptılar. Bunun üzerine Mukâtil b.Süleymân ve pek çok kişi Bağdat'a göç etmiştir. Mukâtil, Bağdat'ta iken Abbasilerin idarecileri ile iyi ilişkiler kurmuş, onlarla ilmi sohbetlerde bulunmuş ve kendisine danışılan meşhur birisi olmuştur.[54] Mukâtil'in Bağdat'ta iken Abbasilerin ikici halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur (h.158) ile arasının iyi olduğu bilinmektedir. Bu

[50] Hamurcu, a.g.e, s.27.
[51] Hamurcu, a.g.e, s.28.
[52] Hamurcu, a.g.e, s.29.
[53] Koç, a.g.e, s.35.
[54] Hamurcu, a.g.e, s.29.

konuyla ilgili Fevzi Hamurcu *Mukâtil b.Süleymân ve İlk Fıkhi Tefsir* adlı eserinde şu olayı nakleder.[55]

Bir gün Mansur otururken yüzüne bir sinek konar. Kovaladıkça tekrar gelip yüzüne konan sinek onu rahatsız eder. Bu sırada Mansur

-Kapıda kim var bakınız der. Kapıda Mukâtilin olduğu söylenir.

-Onu bana getirin der ve içeri girince ona

-Allah sineği ne için yaratmış biliyor musun diye sorar. Mukâtil'de

-Evet biliyorum, cebbar kimseleri zelil etmek için diye cevap verir. Bunun üzerine Mansur hiç sesini çıkarmaz ve susar.

Mukâtil Bağdat'tan Basra'ya dönmüş ilimle meşgul olmuş ve hayatının son yıllarını orada geçirmiştir.[56]

Mukâtil'in hayatının büyük bölümü Emevîler döneminde geçmiştir. Abbasîler döneminin de ilk 17 yılını yaşamıştır. Bu dönemde Ali taraftarları iktidara karşı gelmişler, gerginlik oluşturmuşlardır. Ayrıca Araplar Emeviler döneminde ayrıcalıklı bir sınıf haline gelmiş kendilerine iltimas gösterilmiştir. Fethedilen yerlerde Müslümanlığı seçenler ikinci sınıf olarak görülmüştür. Bu sebepler Emevilerin yıkımını hızlandırmış ve Abbasiler yönetime geçmiştir.[57]

Mukâtil b.Süleymân yaşamı boyunca çeşitli konularda eleştirilmiştir. Onun eleştiriye maruz kaldığı konular şunlardır:[58]

---

[55] Hamurcu, a.g.e, s.29-30.
[56] Hamurcu, a.g.e, s.30.
[57] Hamurcu, a.g.e, s.30-32.
[58] Koç, a.g.e, s.36-39.

- Yalancılık ve hadis uydurmak
- Teşbih/tecsîm anlayışını benimsemek
- İsnad zikretmeyi sevmeme
- Görüşmediği kimselerden rivayette bulunma

6. Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l Kur'ân Hakkında

Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân tek nüshası British Museum'da bulunan bir eserdir. *David Fitz* tarafından British Muesum'a verilen bu eserin bir kopyası da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde mevcuttur.[59]

Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân, Mukâtil b.Süleyman tarafından yazılmamıştır. Kendisinden 150 yıl sonra kitap haline getirilmiştir.[60] Kitabın rivayet zincirindeki kişiler şunlardır:[61]

- Kadı Ebu Bekr b. Muhammed b. Akîl b. Zeyd eş-Şehrezurî
- Kadı Ebu 'Abdullah Muhammed b. 'Ali b.Zâdelec
- Ebu Muhammed 'Abdul Halık b.el Hasen
- Kadı Ebu Muhammed 'Abdullah b.Sabit
- Sabit b. Ya 'kub
- Ebu Salih el-Huzeyl b.Habib ed-Dendânî

---

[59] Hamurcu, a.g.e, s.136.
[60] Yakup Mahmutoğlu, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.13, 2009, s.472.
[61] Mukâtil b. Süleyman, *Ahkâm Ayetleri Tefsiri (Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin mine'l-Qur'ân*), İşaret Yay. İstanbul, 2005, s.22-23.

Mukâtil b. Süleyman'ın eseri ahkâmla ilgili beş yüz ayeti ele alan ilk fıkhi tefsirdir. Ayetleri ele alırken ayeti ayetle, sünnetle, sahabe ve tabiî kavliyle, kıraat farklılıkları ile açıklamaktadır. Bir konu hakkında çeşitli ayetleri ele almakta, ayet aralarında kendi yorumunu belirtmektedir.[62] Çok az da olsa bazı ayetlere yorum getirmediği görülmektedir.

Mukâtil'in yaşadığı dönemde mezhepler oluşmadığı için eser herhangi bir mezhep görüşü etrafında yazılmamıştır.[63] Fakat Mukâtil'in eserini tahkik eden Isaiah Goldfeld'e göre ise bu eser bir mezhebin görüşlerini aksettirmektedir. Bu eser kadılık yapmış birisinin yazdığı ve yine kadılar tarafından rivayet edilen bir eserdir. Ona göre bu eserde kaynakları gizleyen tedlis yöntemi kullanılmıştır.[64]

Tefsîru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kurân M.792'de Muhammed b.Harun el-Cüneyni tarafından yazılmıştır. Isaiah Goldfeld'e göre eserde bulunan gramer hataları müstensihe aittir.[65]

Ayetler tefsir edilirken bazen ((قال "Mukâtil dedi" ibaresi yer almakta bazen de hiç bu ibare yer almadan görüşler zikredilmektedir.[66]

Bu eser Cambridge Üniversitesi öğretim üyesi Isaiah Goldfeld tarafından tahkik edilmiş ve *Kitâbü Tefsiri'l Hamsi Mie Âye Mine'l Kur'ân* adıyla yayımlanmıştır.[67]

Mukâtil b. Süleyman'ın bu eseri 2005 yılında *Beşir Eryarsoy* tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve çevirinin baş tarafına Isaiah Goldfeld tarafından yazılan önsözün çevirisi de eklenmiştir.[68]

---

62 Cerrahoğlu, a.g.e, s.474.
63 Cerrahoğlu, a.g.e, s.474; Hamurcu, a.g.e, s.129.
64 Mukâtil, a.g.e, s.25.
65 Mukâtil, a.g.e, s.20.
66 Hamurcu, a.g.e, s.129.
67 Hamurcu, a.g.e, s138.

II.FIKHIN TEMELLERİ

A. İman

Elif, Lam, Mim. Bu kitap kendisinde hiçbir şüphe yoktur, takva sahipleri için bir hidayettir. Onlar gayba iman ederler.(Bakara 2/1-3)

Bakara 2/1-3	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	İman edilmesi gereken Kuran'ın tamamıdır.[69] *Müttaki* kavramını şirkten sakınan kişi olarak tanımlamaktadır.[70] Cibril hadisini delil olarak zikretmektedir.[71] Ayetin tefsirinde ele aldığı diğer ayetler şunlardır:[72] *Kim bir hasene ile gelirse ona ondan bir hayır vardır.(*Neml/89) Mukâtil'e göre ayette geçen hasene kelimesinin anlamı tevhittir. Bursevî'ye göre ise kelime-i şehadet ve ihlastır.[73]	Ayetin tefsirinde ilk olarak huruf-u mukattaa hakkında genişçe bilgi vermektedir.[75] Ayetin tefsirinde bazı mukataa harflerinin anlamını da ele almaktadır. *Elif lam ra* ben Allah'ım görürüm anlamına gelmekte, *kef he ye ayn sad* ben kerim olan, hidayete erdiren, hakim, alim, sadık olanım anlamına gelmektedir.[76] Muttaki azaptan sakınan, günahtan uzak duran, kendisini Allah'tan alıkoyacak şeylerden uzak tutan kimsedir.[77]

[68] Hamurcu, a.g.e, s.139-140.
[69] Mukâtil b.Süleyman, *Kitabü Tefsiri'l-Hamsi Mie Âye Mine'l-Kur'ân*, (thk. Goldfeld Isaiah), Şifa Amr, el-Meşrık Matbaası, s.12.
[70] Mukâtil , a.g.e , s.12.
[71] Mukâtil, a.g.e, s.13.
[72] Mukâtil, a.g.e, s.13-14.
[73] Bursevî, a.g.e, c.6, s.376.
[75] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyan*, İstanbul, 1911, c.1, s.27-29

	Güzel kelime ona yükselir, onu da Salih amel yükseltir.(Fatır/10) Mukâtil ayette geçen güzel kelime lafzını tevhit olarak anlamaktadır. Bursevî ise ayette geçen güzel kelime lafzını dua, istiğfar olarak anlamaktadır.[74]	Ayetin tefsirinde imanın tanımını yapmaktadır. İman kalp ile inanmak ve dil ile onaylamaktır.[78]

Müfessirlerin yorumlarına baktığımızda; ayetlerde geçen *müttaki, hayr, kelime-i Tayyib (güzel kelime)* gibi kavramları farklı anladıklarını, farklı ele aldıklarını görmekteyiz. Bu durum da bize anlamanın önceden kararlaştırılmış, tasarlanmış bir olgu olduğunu değil hayatın içinde meydana gelen bir süreç olduğunu göstermektedir. Bizim dünyaya açılış noktalarımız olan ön bilgilerden, gelenekten, kültürden bağımsız bir anlama meydana gelemez. Anlama eskiyi ortaya çıkarmak değil, eskide oluşan metni içinde bulunulan gelenekte anlamaktır.[79] Nitekim Mukâtil ve Bursevî'de bu duruma örneklik teşkil etmektedirler. Çünkü ikisi de farklı dönemde yaşamış, farklı kültürlerin ve eğitim anlayışının süzgecinden geçmişler ve ayetlere farklı yorumlar getirmişlerdir.

---

[76] Bursevî, a.g.e, c.1, s.28.
[77] Bursevî, a.g.e, c.1, s.30-31.
[74] Bursevî, a.g.e, c.7, s.324.
[78] Bursevî, a.g.e, c.1, s.32-33.
[79] Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur'ân'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2017, s.42- 43.

B. Helal ve Haram

Çünkü Rabbin her an gözetlemededir. (Fecr 89/14)		
Fecr 89/14	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	İnsanların cehennem üzerinde kurulan yedi noktada sorgulanacağı ile alakalı bir rivayeti ele almaktadır. Allah'ın her an gözetlemede olması demek, cehennem üzerinde kurulan yedi noktada insanları çeşitli konularda sorgulaması demektir.[80]	Bu ayet Hz.Muhammed'in kavminin başına, daha önceki kavimlere gelen azabın aynısının geleceğine delalet etmektedir.[81] Ayetten Allah'ın sürekli insanları gözetlediğini anlaşılmaktadır. Hatta Bursevî, Allah'ı bir yola oturup suçluları yakalayan ya da vergi kontrolü yapan kimsenin durumuna benzetmektedir.[82]

Müfessirin içinde yaşadığı ortamdan etkilenmemesi mümkün değildir. İhtilaf, farklılık tefsirin doğasında vardır.[83] Çünkü yorumun amacı genel geçer, evrensel kuralların ortaya çıkarılması değil, belli bir bağlamın ortaya çıkarılmasıdır.[84] Zaten anlama bu noktada nesnel değil öznel bir durumdur ve anlama tüketen değil üreten bir süreçtir.[85] Mukâtil ve Bursevî de bu duruma örnek teşkil etmektedirler.

[80] Mukâtil, a.g.e, s.11.
[81] Bursevî, a.g.e, c.10, s.427.
[82] Bursevî, a.g.e, c.10, s.427.
[83] İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci,* s.47 , Ankara Okulu Yay. Ankara, 2013.
[84] Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* , s.32, TDV Yay. Ankara, 1997.
[85] Yüksel, a.g.e. s.43.

III. ALLAH İNSAN İLİŞKİSİ

A. Tevbe

Allah katında makbul olan tevbe, ancak bilmeyerek kötülük işleyip akabinde hemen tevbe edenlerin tevbesidir.Allah da onların tevbesini kabul eder. Allah bilendir hikmet sahibidir. (Nisa 4/17)

Nisa 4/17	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Bu ayet müminler hakkında nazil olmuştur. Mü'min günahı cahilliğinden bilgisizliğinden dolayı işlemektedir.[86]	Bursevî bu ayet bağlamında tevbenin şartlarını ele almaktadır. Ona göre tevbenin şartları şunlardır:[87] • Kalple pişmanlık duymak • Kötülükleri terk etmek • Bir daha günah işlememeye karar vermek • İşlenen günahtan dolayı sadece Allah'tan utanmak Bursevî ayete Allah bir kimse için hayır dilerse o kişinin kalbinde nur oluşturur ve o kişi hak ile batılı birbirinden ayırır ve günahtan uzak durur yorumunu getirmektedir.[88]

Bu ayetler bağlamında Mukâtil ve Bursevî'yi karşılaştırdığımızda Bursevî'nin ayeti kapsamlı bir şekilde ele aldığını Mukâtil'in ise çok fazla yorum yapmadığını görmekteyiz. Bu husus zaman geçtikçe, Kur'ân'ın indiği 14 asır öncesinden

[86] Mukâtil, a.g.e, s. 175.
[87] Bursevî, a.g.e, c. 2, s. 178.
[88] Bursevî, a.g.e , c. 2, s. 179.

uzaklaşıldıkça ayetlerin anlaşılmasında, aktarılmasında yorumun arttığını bizlere göstermektedir. Yani Kur'ân'ın indiği döneme yaklaşıldıkça yorum pek fazla değildir. Çünkü ilk muhataplar Allah'ın kelamından ne demek istediğini anlayabiliyorlardı. Zaman geçtikçe ayetlerin anlaşılması ile alakalı her müfessirin anlama kapasitesi ve ayetlerden çıkarımları oluşmuştur.[89] Zaten Kur'ân'da insandan hayatını Kur'ân ile gerçekleştirmesini istemektedir. Fakat Kur'ânın bu isteği tek tip, farklı düşüncelere sahip olmayan, kalıplaşmış, donuk bir insan oluşturmak değildir. Bu farklılığa Ankebut suresi 69. ayette *sebilana (yolumuz)* sözcüğü değil *subulena (yollarımız)* sözcüğü dikkat çekmektedir:[90]

''Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.''

"Yoksa kötülükler yapıp da nihayet ölüm gelip çatınca Ben şimdi tevbe ettim diyenler ve kâfir olarak ölenlerin tevbesi kabul edilmez. Onlar için acıklı bir azap hazırlamışızdır."(Nisa 4/18)

Nisa 4/18	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayet kafirler hakkında nazil olmuştur. Ayette geçen kötülük (seyyie) kavramını şirk koşmak olarak anlamaktadır. Yani kişi müşrik iken ölüm anında tevbe ederse tevbesi geçerli değildir.[91]	Ayette geçen kötülükten günah işlemeyi anlamaktadır. Ona göre bir kişi günah işleyip işleyip ölüm anında tevbe ederse tevbesi geçerli değildir.[92] Müslüman bir kişi sabah akşam Allah'a tevbe etmelidir. Bunu yapması Müslüman'a vaciptir.[93]

[89] İbrahim Görener, 'Algılama Anlam ve Tefsir' *DEÜ İlahiyat Fak. Dergisi* Yay. Sy. 17, s. 292.
[90] Serinsu, a.g.e, s. 87.
[91] Mukâtil, a.g.e, s. 150.

Bu ayette Bursevî ve Mukâtil seyyie kavramını farklı anlamaktadırlar. Bursevî'ye göre kötülük günah, Mukâtil'e göre ise şirktir.

Kur'ân belli bir bağlama, tarihin belli mekanına dönemin dili ile söz söylemektedir. Bir söz bağlamından kopartılınca anlam genişlemesine, anlam daralmasına ya da bazen anlam kaymasına neden olmaktadır.[94] Her iki müfessirin kötülük kavramına yükledikleri anlam ve oluşan farklılık bu hususa örneklik teşkil etmektedir.

B. Zikir

Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin. Onu sabah akşam tesbih edin.(Ahzab33/ 41-42)		
Ahzab 33/ 41-42	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Kişi her hal ve durumda Allah'ı zikretmelidir. Ayette geçen zikir kavramından kişinin Allah'ı hatırlaması ve sabah, akşam namaz kılmasını anlamaktadır.[95]	Ayette geçen zikir; tekbir, tehlil, tahmid ve benzerleridir. Ayetin tefsirinde zikir ehlini kategorilere ayırmaktadır. Ona göre zikir ehli şunlardır:[96] Düşünerek Allah'ı zikredenler (Ebrar) Düşünmeden Allah'ı zikredenler

[92] Bursevî, a.g.e, c. 2, s. 180.
[93] Bursevî, a.g.e, c. 2, s. 181.
[94] Yüksel, a.g.e, s. 278.
[95] Mukâtil, a.g.e, s. 251.
[96] Bursevî, a.g.e, c. 7, s. 191.

		Allah'ı tam olarak zikreden peygamberler ve kamil evliyalardır.

Bu ayetin tefsirinde görmekteyiz ki her iki müfessir tarafından zikir kavramı farklı şekilde yorumlanmaktadır. H.I.asırda Mukâtil zikir kavramını nuzûl döneminin mana ve maksadına uygun bir şekilde namaz veya kişinin her halinde Allah'ı anması olarak anlarken, H.X. asırda Bursevî, zikri tasavvufi anlayışın gölgesinde herkesin Allah'ı aynı ölçüde anamayacağını belirterek zikir ehlini kategorilere ayırmaktadır. Bursevî içinde bulunduğu tasavvufi dünyadan etkilenerek böyle bir yorumda bulunmaktadır. Çünkü tasavvufi anlayışta da insanlar avam ve havas olarak kategorilere ayrılmaktadırlar.[97]

Ayrıca bu durum sadece dil ile mana aktarımının olmadığını göstermektedir. Yani her bir kelimenin ya da ifadenin onu anlamaya çalışan kişi tarafından özel bir yeri ve sosyal bir arka planı vardır.[98]

[97] Süleyman Uludağ, 'Avam', *DİA*, c.4, İstanbul, 1991, s.105.
[98] Görener, a.g.e. s.295.

C. Dua

Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki, O,haddi aşanları sevmez.(A'raf 7/55)		
A'RAF 7/55	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayetin ilk kısmını kişinin dua ederken tevazu sahibi olması gerektiği olarak anlamaktadır. Ayetin *'Allah haddi aşanları sevmez'* kısmını ise bir kimseye beddua etmek olarak anlamaktadır.Ayeti yorumlarken; bir kimsenin beddua ettiği zaman beddua ettiği kişi o bedduaya layıksa onu bulması yok değilse kendisine dönmesi ile ilgili bir rivayeti aktarmaktadır.[99]	Ayetin tefsirinde kişinin Allah'a gizlice yalvara yakara dua etmesi gerektiğini, kişinin dua ederken ellerini semaya doğru kaldırması gerektiğini, eğer çok sıkıntısı varsa ellerini yüzüne doğru kaldırması gerektiğini, bir kimseye beddua ediyorsa ellerini ters çevirmesi gerektiğini anmaktadır.[100] Ayetin *Allah haddi aşanları sevmez* kısmını ise kişinin duada peygamberlik mertebesini istemesi ya da hak etmediği bir şeyi istemesi olarak anlamaktadır.[101]

Bursevî ayet bağlamında duanın adabını ele alırken Mukâtil ise bu konuya değinmemektedir. Ayrıca ayette geçen (haddi aşanlar) lafzını Bursevî, kişinin layık olmadığı mertebeleri istemesi olarak anlarken Mukâtil ise beddua edenler olarak

[99] Mukâtil, a.g.e, s.252.
[100] Bursevî ,a.g.e, c.3, s.177.
[101] Bursevî ,a.g.e, c.3, s.178.

anlamaktadır. Çünkü yorumun olduğu yerde öznellik, yaratıcılık ve inşa edicilik meydana gelmektedir. Tek bir yorum yoktur, her zaman yorumlar çeşitlilik arzederler.[102] Ayrıca bir kültüre ait değerler ve kavramların başka bir kültüre aktarılmaları zordur.[103] Bursevî ve Mukâtil'in de ayete yükledikleri anlam bu durumu doğrulamaktadır.

D. Mü'minlerin Amelleri

Mü'minler gerçekten saadete erdiler. Onlar namazlarında huşu içindedirler, onlar boş ve anlamsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekat için çalışırlar. Onlar namazlarında huşu içindedirler, onlar boş ve anlamsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekat için çalışırlar (Mü'minun 23/1-4)		
Mü'minun 23/1-4	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayette geçen felaha ermeyi rahata ermek olarak anlamıştır.[104] Namazda huşu kavramını namaz kılanın namazda tevazu sahibi olması, sağa sola bakmaması olarak anlamaktadır. Ayette geçen lağv kelimesini batıl ve yalan olarak anlamaktadır. Ayrıca bu ayeti, *'Felah bulmuştur tezekki eden ve Rabbinin adını anarak namaz kılan'*	Allah'ın cenneti yarattığı zaman cennete konuş bakalım dediğini cennetin de mü'minler gerçekten rahata ermişlerdir dediği ile ilgili bir olayı naklederek sembolik bir anlatım tarzı sergilemektedir. [106] Namazda huşu ile ilgili *Te'vilatün Necmiyye'* adlı eserden bilgiler veren Bursevî'ye göre kişi namaz kılarken sağa sola bakmamalı ve vesveseden kurtulmalıdır.[107] Ayette geçen lağv kelimesi de ona göre boş söz ve davranış demektir. Ayrıca ona göre kişiyi

[102] Ahmet Sait Sıcak, Kur'ân Tefsirinde Öznellik, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2013, s.52-53.
[103] Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule Yay. 2008, İstanbul, s.332.
[104] Mukâtil, a.g.e, s.254.

	(A'la 14/15) ayetine benzetmektedir.[105]	Allahtan uzaklaştıran her şey lağv olarak değerlendirilir.[108]

Bursevî ayeti tefsir ederken sembolik bir anlatım tarzı sergilemiştir. Çünkü o tefsirini yaptığı vaazlardan oluşturmaktadır.[109]

Ayetin tefsirinde Mukâtil ve Bursevî'nin lağv kavramlarını farklı ele aldıklarını görmekteyiz. Bunun sebebi ise anlamanın kişiden kişiye farklılaşan bir unsur olmasıdır. Bir metni anlamak demek, o metni yeni durumlar karşısında yeniden yorumlamak demektir. Yani bir metin sadece anlaşılsın diye değil yorumlanarak başka tarihselliklerde somutlaştırılsın diye mevcuttur.[110] Farklı tarihlerde yaşamış olan iki müfessir de bize bunun örneğini tefsirlerinde göstermektedirler.

Onlar ki şahitliklerini doğru yapanlardır.(Mearic 70/33)

Mearic 70/33	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Şahitlik hakkı ayakta tutmak ve gerçeği gizlememektir.[111] Şahitlikle ile ilgili ayrıntılı bilgi vermemekte, kişi şahitlik için çağrıldığı zaman gitmesi gerektiğini ifade etmektedir.[112]	Ayetin tefsirinde şahitliğin öneminden bahsetmekte onu emanet kapsamında değerlendirmekte ve şahitlikle ilgili çeşitli hükümleri ele almaktadır.Ona göre davacı şahitlik yapacak kişiyi

106 Bursevî, a.g.e, c.6, s.67
107 Bursevî, a.g.e, c.6, s.67
105 Mukâtil, a.g.e, s.254.
108 Bursevî, a.g.e, c.6, s.67.
109 Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s.244.
110 Mehmet Paçacı, *''Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?'',* Ankara Okulu Yay. Ankara, 2000, s.68.
111 Mukâtil, a.g.e, s.254
112 Mukâtil, a.g.e, s.254

		mahkemeye çağırırsa yakınsa gitmelidir. Ama mahkeme yarım günlük mesafeden uzaksa gitmek zorunda değildir. Çünkü kendisi için bir zarar meydana gelebilir.[113]

Mukâtil ise şahitlik ile ilgili Bursevî gibi ayrıntılı bilgi vermemektedir. Mukâtil ayetin tefsirinde, kişinin şahitlik için çağrıldığı zaman şahitliğini gizlememesi gerektiğini ifade etmektedir.[114]

Ayetin tefsirinde Mukâtil, ayetin vermek istediği genel ilkeyi ele almakla yetinmektedir. Fakat Bursevî ise bu genel ilkenin yanı sıra şahitlik ile ilgili çeşitli hükümleri ayet bağlamında ele almaktadır. Bursevî'nin ayete bu şekilde yaklaşımı 14 asırlık süreçte oluşan anlama ihtiyacını karşılamak için içeriği genişleterek ayeti, kendi yaşadığı dönem bağlamında açıklamaktır. Bursevî'nin yaptığı İslam hukukçularının dini metinleri anlamada kıyas, istihsan, istishab gibi kavramları kullanmasına benzemektedir. Bu bağlamda İslam hukukçuları da metnin ötesine geçebilmek, metinden ziyade makasıdı yakalabilmek için kıyas, istihsan, istishab gibi kavramları kullanmışlardır.[115]

Şahitlik kavramına Bursevî kendi tarihselliğinden bakarak çeşitli hükümler ortaya koymaktadır. Zaten Kur'ân'ın evrensel bir kitap oluşu da bu sebepledir. Yani Kur'ân tarihin belirli döneminde belirli olaylar üzerine nazil olmuş bir kitaptır. Fakat makasıdı yakalamak için Kur'ân'ın tarihsel yönü önemlidir. Kur'ân'ın bu tarihsel

[113] Bursevî, a.g.e, c.10, s.167.
[114] Mukâtil, a.g.e, s.254.
[115] Paçacı, a.g.e, s.47.

yönünden istifade edip yaşanılan dönemin insan problemlerine çözüm üretecek sonsuz ilkeleri ortaya çıkarmak gerekir.[116]

Rahmanın kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler kendilerine laf attığında selam der geçerler. Onlar, gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler.(Furkan 25/63-64)		
Furkan 25/63 64	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayeti hilm kavramıyla tefsir etmektedir. Ayette geçen cahili kafirlerin sefihleri olarak anlamaktadır. Ona göre ayette geçen *selam derler* ifadesi iyilikle ma'ruf ile cevap verirler anlamını taşımaktadır.[117]	Ayetin tefsirinde, kendini bilmeyen kişiye hilm ile davranmanın mendup olduğu, ahmak kişiye aldırış etmemek gerektiği ile ilgili bilgilere yer vermektedir. Bu bağlamda ayette geçen cahilden ahmak, kendini bilmeyen kimseyi anlamaktadır.[118]

Bursevî'nin ayette geçen cahilleri kafirler olarak anlamaması ama Mukâtil'in cahiller lafzını kafirler olarak anlaması, iki müfessirin ayeti, içinde yaşadıkları dünya ekseninde anlamalarıyla alakalıdır. Tarih boyunca Kur'ân insanların içinde yaşadıkları dünya ile bağlantılı olarak anlaşılmıştır. [119] Bu durum da bize her müfessirin ayetlere kendi dünyası, ilmi birikimi, yetiştiği kültür ve ortam bağlamında yaklaştığını göstermektedir.

[116] Serinsu, a.g.e, s.339.
[117] Mukâtil, a.g.e, s.255.
[118] Bursevî, a.g.e, c.6, s.241.
[119] Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum,* Gelenek Yay. İstanbul, 2003, s.143.

Ve onlar: 'Rabbimiz Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takva sahiplerine önder kıl' derler.(Furkan 25/74)		
Furkan 25/74	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayet ile ilgili çok fazla yorumda bulunmamakta, *bizi takva sahiplerine önder kıl* ayetini bizi hayırda takip edilecek uyulacak liderler kıl olarak anlamaktadır.[120]	Ayeti aile bağlamında ele almakta ve kişinin ailesinin Allah'a itaat konusunda kendisini desteklemesi gerektiğini ifade etmektedir.Bu görüşünü de *'İşte biz onların nesillerini kendilerine kattık'* (Tur 21) ayeti ile temellendirmektedir.[121] Ayette geçen imam/önder kavramını ise dini merasimlerin icrasını yöneten kişi olarak anlamaktadır.[122]

Bu ayeti her iki müfessirin farklı anladığını görmekteyiz. Bursevî'nin yaşadığı dönemde ve onun yetiştiği kültürde topluca dini merasimlerin olması ve bu merasimlerin yönetiliyor olması Bursevî'yi ayeti bu şekilde yorumlamaya sevk etmiştir. Halbuki Mukâtil'in yaşadığı dönemde yönetilecek, bu bağlamda ele alınacak bir dini merasim bulunmamaktadır. Mukâtil ise bu yüzden, ayeti farklı bağlamda ele almaktadır. Bu durum bize göstermektedir ki Kur'ân, tarih boyunca

[120] Mukâtil, a.g.e, s.256.
[121] Bursevî, a.g.e, c.6, s.252.
[122] Bursevî, a.g.e, c.6, s.253.

bize bir metin olmaktan ziyade bir varlık ve değer kaynağı olarak gelmiş[123] ve varlık/değer kaynağı olması onun farklı dönemlerde farklı anlaşılmasının sebebi olmuştur.

İşte onlar sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamlarıyla mükafatlandırılacaklar, orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır. Orada ebedi kalacaklardır. Orası ne güzel bir konak ve ne güzel bir makamdır.(Furkan 25/75-76)		
Furkan 25/75-76	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Sabır kavramını Allah'ın emir ve yasaklarına riayet olarak olarak anlamaktadır.Gurfe kelimesini cennet olarak anlamaktadır.[124]	Sabır kavramını oruç ibadetiyle ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda oruç ibadetinin insanın şehevi gücünü zayıflattığını ifade etmektedir.[125] Şehevi duyguların bastırılması ile ilgili bir rivayeti de ele almaktadır.O rivayet şu şekildedir: *Şeytan,insana kanın dolaştığı damarlardan sirayet etmektedir.O halde onun nufuz edeceği yerleri açlıkla daraltın'.* Gurfe kelimesini de cennet olarak anlamaktadır.[126]

[123] Görgün, a.g.e, s.166.
[124] Mukâtil, a.g.e, s.256.
[125] Bursevî, a.g.e, c.6, s.254-255.
[126] Bursevî, a.g.e, c.6, s.254.

Ayette geçen sabır kavramını Bursevî oruçla ilişkilendirirken Mukâtil ise oruçla ilişkilendirmemektedir. Bu durum bize yorumun çıkış noktasının metindeki ipuçları olduğunu göstermektedir. Yani metni yorumlayan metni okuyarak, onu geçici bir usulde şekillendirir. Zaten hiçbir yorum bu bağlamda nihai ve kesin değildir. Yorum zihnin, işaretten işaret edilene geçmesini sağlayan işlemdir.[127]Bu bağlamda Bursevî ayeti yorumlarken sabır kavramıyla oruç ibadetini ilişkilendirmiştir.

Bursevî'nin ayette yer almamasına rağmen oruç ibadetini sabırla ilişkilendirmesinin nedeni ayeti yorumlamasıdır. Çünkü tefsir ilminde yorum, güncel ile Kur'ân arasındaki ilişkiyi kurabilmektir.[128]

Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar,itaate devam eden erkekler ve itaate devam eden kadınlar,doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar; işte Allah,bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır. (Ahzab 33/35)		
Ahzab 33/35	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil Bursevî gibi ayeti detaylı bir şekilde ele almamaktadır. Ayette geçen magfiret kavramını küçük	Ayeti tefsir ederken , ayetin sebebi nuzulunu ele almaktadır. Ayet; Peygamber hanımlarına ayet inince, mü'min kadınların biz hayırlı

[127] Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik,* Alfa Yay. İstanbul, 1998, s.145-146.
[128] Halis Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'ân'ı Algılamak,* İstanbul, 2011, s.9.

	günah işleyenlerle sınırlandırmamaktadır.[129] *Ve'l haşiîne ve'l haşiât* ifadeleri namazda Allah'ın huzurunda saygılı bir şekilde duran, sağa ve sola bakmayan kadın ve erkekler demektir.[130]	değiliz hayırlı olsaydık bize de ayet inerdi demeleri üzerine inmiştir.[131] Magfiretin küçük günah işleyenler ile ilgili olduğunu belirmektedir.[132] Mukâtil'den farklı olarak anladığı, *Ve'l haşiîne ve'l haşiât* kavramıdır. Ona göre bu kavramlar mütevazı erkek ve kadınlar demektir.[133]

Ayeti Bursevî'nin Mukâtil'den daha ayrıntılı bir şekilde ele aldığını ve bazı kavramları farklı şekilde anladıklarını görmekteyiz. Bu durumun sebebi müfessirin insani özelliklerinden kaynaklanan fıtri yapılarının, ilmi seviyelerinin, içinde bulundukları kültürel ve coğrafi şartların farklılığı olarak ifade edilebilir.[134]

Bunlar; tevbe edenler ibadet edenler,hamd edenler, seyahat edenler, rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülüğe engel olanlar ve Allah'ın koyduğu sınırlara riayet edenlerdir. Mü'minleri müjdele. (Tevbe 9/112)		
Tevbe 9/112	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayetin tefsirinde Bursevî kadar fazla yorumda bulunmamaktadır.	Tevbenin kabülünün şartlarını ele almaktadır.[137] Bir günah işledikten sonra tevbe etmek vaciptir. Ona göre tevbenin kabulunun şartları fasıklardan ayrılmak,

[129] Mukâtil, a.g.e, s.257.
[130] Mukâtil, a.g.e, 257.
[131] Bursevî, a.g.e, c.7, s.176.
[132] Bursevî, a.g.e, c.7, s.176.
[133] Bursevî, a.g.e, c.7, s.175.
[134] Ferruh Kahraman, *Tefsirde İhtilafların Mahiyeti Çeşitleri ve Sebepleri,* Sakarya Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010, s.201-217.

	Essâihûn lafzını oruç tutanlar olarak anlamaktadır.[135] Ma'ruf tevhit, münker ise şirktir.[136]	Salih kimselerle beraber olmak, Allah'a ibadet etmek, Dünya sevgisinden uzaklaşmaktır. *Essâihûn* fadesini oruç tutanlar, Allah yolunda savaşanlar, ilim öğrenmeye merakı olanlar anlamını vermektedir.[138] Ayet bağlamında ma'ruf kelimesine iman, itaat ve iyilik; münker kelimesine ise şirk, isyan ve bid'at anlamlarını vermektedir. [139] Bid'at ile ilgili genişce bilgi vermekte ve bid'atı vacip, mübah, mendup, mekruh adlarıyla kategorilere ayırmaktadır.[140]

Bu ayetin yorumunda her iki müfessirin ma'ruf ve münker kavramlarını farklı şekilde anladıklarını görmekteyiz. Mukâtil; ma'ruf kavramını tevhit olarak, münker kavramını ise şirk olarak anlamaktayken, Bursevî bu anlamlara ek olarak ma'ruf kavramını iman, itaat, sünnet; münker kavramını ise şirk, bid'at ve günah bağlamında değerlendirmektedir. Bu durum bize teolojik bir metnin tarihi bir formu olduğunu göstermektedir. Yani Kur'ân insanın hayatına müdahale ettiği sürece, aktüeldir. Bu noktada Kur'an ve hayat birbirine bağlıdır. Bursevî de yaşadığı

---

135 Mukâtil, a.g.e, s.257.
136 Mukâtil, a.g.e, s.257.
138 Bursevî,a.g.e,c.3, s.518.
139 Bursevî, a.g.e, c.3, s.516.
140 Bursevî, a.g.e, c.3, s.519.

dönemde aktüeli yakalamak, metin karşısında varoluşsal bir tavır takınmak için böyle bir yoruma gitmektedir.[141]

İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana, dilencilere ve köle azad etmeye verenin, namaz kılanın, zekat verenin, verdikleri sözü yerine getirenlerin, sıkıntı, hastalık ve şiddet zamanında da sabredenlerin yaptıklarıdır. İşte onlar doğru olanlardır ve takva sahipleri de ancak onlardır. (Bakara 2/177)

Bakara 2/177	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil b. Süleyman'ın ayette geçen kavramlardan Bursevî'den farklı olarak anladığı kavram "yolda kalan kimse" kavramıdır. Mukâtil b. Süleyman'a göre "yolda kalan kimse zayıf", korunaksız kimsedir.[142]	Ayetin Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nazil olduğunu belirtmektedir. Ayet Yahudi ve Hristiyanlar'ın kendi kıblelerine dönmeyi iyilik olduğunu sanmaları üzerine nazil olmuştur.[143] Yetimin fakir yetim olduğunu, yoksulun dilenmekten kaçınan kimse olduğunu ifade etmekte, yolda kalan kişiyi ise malından mülkünden uzak kalan yolcu olarak, dilenciyi ise ihtiyaçları sebebiyle zor duruma düşen kimse olarak anlamaktadır.[144]

[141] Özcan, a.g.e, s.45.
[142] Mukâtil, a.g.e, s.259.
[143] Bursevî, a.g.e, c.1, s.281.
[144] Bursevî, a.g.e, c.1, s.282.

Farklı iki dini eğitim ve yaşantının üyesi olarak Mukâtil ve Bursevî ayette geçen *ibnussebil* kavramını farklı anlamaktadırlar. İki farklı ayetlere yaklaşan müfessirler için bu durum doğaldır. Zaten insan mutlak doğruya ulaşan, doğruyu elinde bulunduran bir varlık değildir. Bu bağlamda da Kur'ân'ın tam olarak eksiksiz anlaşılması mümkün değildir. Müfessirlerin ibnussebil ve diğer kavramları farklı anlamaları gayet doğal bir durumdur. Çünkü her insan farklı bir kültürde dünyaya gözlerini açar ve hayatı bu farklılıklar temelinde anlamlandırır.[145]

Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirenler, verdikleri sözü bozmayanlardır. Allah'ın gözetilmesini istediği şeyleri gözetirler, Rablerinden çekinirler,kötü hesaptan korkarlar. Onlar, Rablerinin rızasını isteyerek sabredenler, namazı kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık harcayanlar, kötülüğü iyilikle savanlardır. İşte, dünya yurdunun iyi sonu onlarındır. (Ra'd 13/20-22)

Ra'd 13/20-22	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Allah'ın gözetilmesini istediği şeyleri tüm nebilere ve kitaplara iman olarak anlamaktadır.[146]	Allah'ın gözetilmesini istediği şeyleri;Sılahi rahim, peygamberlere iman, mü'minlerle irtiabatlı olmak ve tüm yaratılmışların hukukuna riayet olarak anlamaktadır.[147]

Bu ayetin tefsirinde Allahın gözetilmesini istediği şeyleri yani Sıla-i Rahim kavramını her iki müfessir farklı şekilde ele almaktadırlar. Bursevî sıla kavramını

[145] Zafer Koç, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem Arayışları*, Ankara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.17.
[146] Mukâtil, a.g.e, c.4,s.259.
[147] Bursevî, a.g.e, c.4, s.323-324.

Mukâtil'den daha kapsamlı olarak anlamakta kavramın kapsamını genişletmektedir. Bir kavramı yorumlamak o kavrama kişinin kendi anlam dünyası ile bakması, ilk anladığı anlamı daha ileriye, öteye götürerek anlamayı kolaylaştırmaya çalışması ve böylelikle anlama işine özneyle beraber yol aldırmasıdır.[148]İşte Mukâtil ve Bursevî'de ayete kendi dönemlerinde bu şekilde anlam vererek, anlam yolculuğunda yol aldırmaya çalışmışlardır.

E. Musibet Karşısında İstirca'da Bulunmak

Şüphesiz ki, sizi biraz korku, biraz açlık, mal, can ve ürün eksikliği ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele. (Bakara 2/155)		
Bakara 2/155	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil'in, ayette geçen korku öldürülme korkusudur.[149]	İmtihan mihenk taşı gibidir. Nefsin ya da ruhun cevheri imtihanla ortaya çıkar. Allah da imtihanla kimin itaatkar ya da asi olacığını bilir.[150] Korkuyu düşmandan gelecek korku olarak, maldan eksiltmeyi hırsızlık, yağma vesilesiyle malın eksilmesi olarak, candan eksiltmeyi öldürülmek ya da hastalık veya yaşlılık sebebi ile ölmek olarak, üründen eksiltmeyi mahsülün soğuktan donması ya da çekirge isitlasına uğraması olarak anlamaktadır.[151] Ayetin yorumunda delil olarak

[148] Sıcak, a.g.e, s.42-45.
[149] Mukâtil, a.g.e, s.274.
[150] Bursevî, a.g.e, c.1, s.260.
[151] Bursevî, a.g.e, c.1, s.260.

		zikrettiği rivayet şudur: Kulun çocuğu ölünce Allah 'kulum ne söyledi' buyurur. Kendisine: 'Kulun sana hamd etti ve hepimiz Allah içiniz, Allah'a döneceğiz'dedi, derler. Bunun üzerine Allah: 'Kulum için cennette bir ev bina edin ve adını da Hamd evi koyun buyurur'

Bursevî ve Mukâtil ayette geçen korku kavramını farklı anlamaktadırlar. Bunun sebebi kişinin bir olay ya da olgu hakkında yorum yaparken yaşadığı dönemden etkilenmesidir. Bursevî'nin yaşadığı dönemde savaşlar meydana gelmiş hatta Bursevî bu savaşların bir kısmına katılmıştır.[152] Bu yüzden ayette geçen korkuyu düşmandan gelecek korku olarak anlamıştır.

IV. İKTİSADİ KONULAR

A. Harcamada İktisatlı Davranmak

Onlar harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimri davranırlar. İkisiarasında orta bir yol izlerler.(Furkan 25/67)

Furkan 25/67	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	İnfakı Allah yolunda harcama olarak, israfı da Allah yolunda harcama yapmamak olarak anlamaktadır.[153]	İsraf kavramını kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın ayeti ile ile ilişkilendirnmektedir. Bu bağlamda Şehvet kavramını da ele almakta ve Hz. Davud'a Allah'ın vahyettiği şu

[152] Namlı, a.g.e, s.70-73.
[153] Mukâtil, a.g.e, s.68.

		sözü ele almaktadır: 'Kavmini her türlü şehvetten sakındır çünkü kalp şehvetle ilgilidir ama benden uzaklaştırıcıdır'[154]

Bu ayetlerde her iki müfessirin israf kavramını farklı bağlamlarda ele aldıklarını görmekteyiz. Bursevî, israf kavramını şehvetle ilişkilendirerek kavramın anlamını genişletmektedir. Mukâtil ise israf kavramını ele alırken şehveti söz konusu bile etmemektedir. Bu durum bize anlamın, yorumun zamanla değişebileceğini metnin ve yorumcunun ön bilgilerinin yeniden şekillenebileceğini göstermektedir.[155]

B. Borcun Yazılması Ve Şahitler

Ey İman edenler. Belirli bir süreye kadar, birbirinize borç verdiğiniz zaman, onu yazın. Aranızda bir yazıcı da adaletle yazsın. Yazıcı,Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun,borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu aklı ermez veya aciz,ya da kendisi yazdıramayacak durumda ise,velisi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden de iki şahit tutun.Eğer iki erkek yoksa,razı olacağınız şahitlerden bir erkek ve iki kadın gerekir. Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar.Büyük olsun,küçük olsun vadesiyle yazmaktan bıkmayın. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Ancak aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa,onu yazmamanızda sizin için bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da şahide de zarar verilmesin.Eğer yaparsanız,mutlaka o sizin için kötülük olur. Allah'tan korkun.Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.(Bakara 2/282)

Bakara 2/282	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayetin belli ölçüyle, belli bir	Ayet borç verme ve veresiye iş

[154] Bursevî, a.g.e, c.6, s.246.
[155] Yüksel, a.g.e, s.43.

	vadeye kadar yapılan selem alışverişi hakkında indiğini ifade etmektedir.[156]	yaptırma ile alakalıdır.Bir kişiye iş yaptırılacağı zaman hasat zamanı, hacıların dönüş zamanı gibi belli olmayan vakitler üzerine akit yapılmaması gerektiğini ifade etmektedir.[157] Ayette belirtilen katip tarafların ortasında bulunmalı, adaletli, fakih ve dürüst olmalıdır.[158] Şahit; hür, Müslüman, akıl-baliğ olmalıdır. Mal dağıtımı konusunda kadınların şahitliği geçerlidir fakat kısas ve had cezalarında şahitlerin erkek olmaları gerekir.[159]

Bursevî dönemin ticaretle ilgili sorunlarını ele alarak ayeti tefsir etmekte ve bu konuda hükümler ortaya koymaktadır. Bursevî ve Mukâtil'in yaşadığı dönem farklı olduğu için ayete yaklaşımları, ayetle ilgili tasavvurları da farklı olmaktadır. Zaten bütün dinlerde veya dinin çoğul kullanımlarında tasavvurların farklılığından kaynaklanan doktrin farklılıkları mevcuttur.[160]

Bursevî ayeti tefsir ederken şahitlikle ilgili ayette olmayan hükümleri dile getirmektedir. Bu hükümleri ifade etmesi anlamanın doğasında olan bir şeydir. Çünkü bir şeyi yorumlarken kendi tecrübesi, yorumunda etkilidir. Nitekim Kur'ân öznel insan gerçekliğinden, kültürden, konum ve tarihten soyutlanamayan bir

[156] Mukâtil, a.g.e, s.230.
[157] Bursevî, a.g.e, c.1, s.440.
[158] Bursevî, a.g.e, c.1, s.440.
[159] Bursevî, a.g.e, c.1, s.441
[160] Özcan, a.g.e, s.116-117

kitaptır.[161] Bursevî de döneminin sosyal şartlarını göz önünde bulundurarak bu hükümleri ayetin tefsirinde ele almaktadır.[162]

Eğer yolculukta olup da bir katip bulamazsanız, alınan rehinler yeter. Eğer birbirinizden eminseniz, kendisine güvenilen kimse emaneti ödesin.Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin, onu gizleyenin kalbi günahkardır. Allah yaptıklarınızı bilir.(Bakara 2/283)

Bakara 2/283	MUKÂTİL B.SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Katiben kelimesinin ed-Dahhâk tarafından küttaben (katipler) olarak okunması ile ilgili kıraat farklılığına yer vermektedir[163]	Rehin alma durumu yolculuk dışında da mümkündür. Ayette yolculuğun zikredilmesinin sebebi ise yolculuk esnasında katip ya da şahit bulunamayacağından dolayıdır.[164] *Şahitliği gizlemeyin'* ifadesini ise hakim huzuruna çıktığınız zaman bildiklerinizi gizlemeyin olarak anlamaktadır. *'Onu gizleyenin kalbi günahkardır*' ayetinde ise kalpten söz edilmesini şöyle açıklamaktadır: 'Kalp organların başıdır. Bu öyle bir et parçasıdır ki,eğer bu et parçası düzelirse,tüm vücut düzelmiş olur,eğer bu bozulursa tüm vücut bozulur.[165]

[161] Sadık Kılıç, Kur'ân ve Dil – Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 17-18 Mayıs 2001, Van, s.99.
[162] Özcan, a.g.e, s.102.
[163] Mukâtil, a.g.e, s.232.
[164] Bursevî, a.g.e, c.1, s.443.
[165] Bursevî, a.g.e, c.1, s.443.

Bursevî ayette geçen rehin alma durumunun katip ya da şahit bulunmadığı zamanlarda da uygulanabileceğini belirterek ayeti literal okumamış makasıdı göz önünde bulundurmuştur. Ayetin tefsirinde şahitliğin önemini ele almış ve kalp ile ilgili yorum getirmiştir. Mukatil ise ayetin tefsirinde sadece kıraat farklılığına yer vermiştir. Böylelikle her iki müfessir ayete kendi tarihselliklerinden bakmışlardır.

Ey iman edenler! Kendiniz veya ana babanız ve akrabanız aleyhine de olsa zengin de olsa, fakir de olsa , Allah için adaleti uygulayan şahitler olunuz. Çünkü Allah onlara daha yakındır.Adaleti uygulamada heva ve heveslerinize uymayın. Eğer eğri davranır veya yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.(Nisa 4/135)		
Nisa 4/135	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayetin tefsirinde adalet kavramını ele almakta, kişinin yakınlarına dahi aleyhlerinde şahitlikte bulunabileceğini, kişinin şahitliği dosdoğru yapması gerektiğini belirtmektedir.[166]	Fıkıh alimlerinin hadler konusunda şahitlik etmemek, şahitlik etmekten daha faziletlidir görüşünü nakletmektedir. Bu görüşünü de Hz.Peygamber'in kendisi yanında cezaya (hadde) şahitlik eden bir kimseye 'Onu elbisenle gizleseydin, senin için daha hayırlı olurdu' sözüyle temellendirmektedir. Ayrıca bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispet edilen 'Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah'da onun ayıbını dünya ve ahirette örter sözünü ele almaktadır[167]

[166] Mukâtil, a.g.e, s.233.
[167] Bursevî, a.g.e, c.2, s.301-302.

Mukatil ayet bağlamında şahitlik konusunu ele almakta ve şahitliğin dosdoğru yapılması gerektiğini ifade etmekteyken Bursevî ise hadler konusunda şahitlik edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumu da kişinin ayıbının örtülmesi gerektiği ile ilişkilendirmektedir. Görüldüğü üzere Bursevî ve Mukatil ayete farklı açılardan bakmaktadırlar. Bu durumda bize metnin birden çok hakikati ifade edebileceğini, metnin tek bir anlamı olamayacağını göstermektedir.[168] Çünkü ayette şahitlik yapılması gerektiği ifade edilmekteyken Bursevî ayetin tefsirinde hadler konusunda şahitlik yapılmaması gerektiğini ifade ederek ayetin anlamını genişletmektedir.

Eğer borçlu darlık içindeyse genişlik vaktine kadar beklemelidir. Sadaka olarak bağışlamanız eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.(Bakara 2/280)		
BAKARA 2/280	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil ayetin tefsirinde şu rivayeti ele almaktadır: ‘*Alacağını sadaka olarak bağışlamayan kimse günah kazanmış olmaz ancak ödeme zorluğu çeken borçluyu hapsettirmek günahtır. Çünkü Yüce Allah bir kolaylığa intizar edin*	Bursevî ayetin tefsirinde şu rivayeti delil olarak zikretmektedir: *Kim, zorda kalmış birine mühlet verirse veya tümüyle vazgeçerse, Allah da onu kıyamet gününün sıkıntılarından kurtarır.’*[170] Borçlanma üç türlüdür:[171] Allah yolunda güçsüz olduğu için Yoksul bir kişinin ölümü üzerine

[168] Yüksel, a.g.e, s.39-41.
[170] Bursevî, a.g.e, c.1, s.438.
[171] Bursevî, a.g.e, c.1, s.438.

	buyurmaktadır. Borcunu ödeyebilecek imkanı bulunmasına rağmen ödemeyen kimse de zalim olarak yazılır. '[169]	cenaze giderlerinin karşılanması için Evlilik için.

Bursevî ayetin tefsirini Mukâtil'den daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Yaşadığı dönemdeki toplumsal problemlerle borçlanmayı ilişkilendirmektedir. Mukâtil'in cenaze giderleri ya da evlenmeyi borçla ilişkilendirmemesinin sebebi o dönemde bu tür durumların bir maliyet gerektirmemesidir. Fakat Bursevî'nin yaşadığı dönemde cenaze, evlilik gibi olaylar kişilere maddi külfet getirmektedir. Bu durum da Bursevî'nin tefsirine yansımaktadır.

C. Ölçü Tartının Eksiksiz Yapılmasının Emredilmesi ve Eksik Ölçüp Tartanlara Hazırlanan Azab

Ölçüyü tartıyı tam ve doğru yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği ile mes'ul tutarız.(En'am 6/152)		
En'am 6/152	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ölçü ve tartıyı doğru olmayı, ölçü ve tartıda adaletli olmak olarak anlamaktadır. Ayetin son kısmını ise Allah'ın kişiye takatinden fazla yük	Ölçü ve tartıda adaletli olunmasını emreden ifadeden sonra, insanı gücünün yettiği ile mes'ul tutulmasının ifade edilmesi, adaleti yerine getirmenin zorluğuna işaret

[169] Mukâtil, a.g.e, s.234.

	yüklememesi olarak anlamaktadır.[172]	etmek içindir. Bursevî'ye göre yapılması gereken şey kişinin gücünün yettiği şeyi yerine getirmesidir. Onun ötesinden sorumlu olunmaz. Yani kişi, adaletli olarak ölçüp tartmak için bütün çabasını gösterdiği halde, yine de az bir fazlalık , ya da noksanlık meydana gelirse kişi sorguya çekilmez.[173]

Ayetlerden genel olarak Mukatil ve Bursevî'nin aynı şeyleri anladığını görmekteyiz. Fakat Bursevî, Mukatil'e nazaran ayeti daha detaylı yorumlamaktadır. Ayet bağlamında adaleti işletmenin zor olduğunu, kişinin bilmeden ölçme tartmada haksızlık yaptığında sorumlu olmayacağını ele almaktadır. Bu yorum Mukatil'in tefsirinde bulunmamaktadır. Bu durumda bize metnin anlamı belirli olsa da farklı anlayış ve anlamaların her zaman mümkün olabileceğini göstermektedir.[174]

Tartıda doğru yapın, terazide eksiklik yapmayın.(Rahman 55/9)		
RAHMAN 55/9	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil ayetin ilk kısmını adalet kavramı ile açıklamaktadır.Terazide eksiklik yapmayın kısmını ise ölçüde eksiklik yapmayın olarak yorumlamaktadır.[175]	Bursevî bu ayet bağlamında insanın söz ve davranışında da adaletli olması gerektiğini ifade etmektedir.[176] Bursevî *terazide eksiklik*

[172] Mukâtil, a.g.e, s.126.
[173] Bursevî, a.g.e, c.9, s.119.
[174] Yüksel, a.g.e, s.41.
[175] Mukâtil, a.g.e, s.127.
[176] Bursevî, a.g.e, c.9, s.291.

		yapmayın ayetini kişinin kıyamet günü terazisinin hafif olmaması gerektiği olarak da anlamaktadır.[177] Bursevî'ye göre gerçek adalet; aklen, dinen ve örfen kötü görülen ifrat ve tefrit arasında dengede durmaktır.[178]

Müfessirlerin yorumunu incelediğimizde Mukatil'in ayete çok fazla yorum getirmediğini fakat Bursevî'nin ayeti Mukatil'den farklı anladığını görmekteyiz. Anlamanın zamana zemine göre değişebileceği bilinen bir husustur. Bu Kur'ân metni için de geçerlidir. Zaten Kur'ân muhataplarından anlamı anlamanın imkanını ortadan kaldırmamış, insanın zihnindeki her soruyu çözme amacı gütmemiş, aksine yorumu canlı tutmak için 'bilinçli boşluk' alanı oluşturmuştur. Bu 'bilinçli boşluk' alanı sayesinde Kur'ân tarih boyunca farklı anlaşılmış çeşitli yorumlar meydana gelmiş ve bu yorumlar İslam kültürünün bir zenginliği olarak kabul edilmiştir.[179]

[177] Bursevî, a.g.e, c.9, s.291.
[178] Bursevî, a.g.e, c.8, s.291.
[179] Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, Kuramer Yay. İstanbul, 2016, s.141-142.

V. SOSYAL HAYAT

Yavrucuğum Namazı dosdoğru kıl iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış ve başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir. Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Kuşkusuz Allah, kendini beğenmiş övüngen kimseleri sevmez. (Lokman 31/17-18)

LOKMAN 31/17-18	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	İyilik tevhit, kötülük ise şirktir.[180]	İyilik dinen ve aklen güzel görünen şey, kötülük ise dinen ve aklen çirkin olan şeydir. Ona göre iyiliği emredip kötülüğe engel olurken kişinin başına gelenlere sabretmesi gerekir.[181] Ayette geçen *azmedilmeye değer işler* lafzını; içinde şüphenin bulunmadığı işler ve Allah'ın kullarına farz kıldıkları olarak anlamaktadır.[182]

[180] Mukâtil, a.g.e, s.278.
[181] Bursevî, a.g.e, c.7, s.83.
[182] Bursevî, a.g.e, c.7, s.83.

Bu kavramları her iki müfessirin farklı anlamalarının sebebi Muk'atil'in tefsir tarihinin başında, Bursevî'nin ise H.XI. asırda yaşaması; kişilerin ruhsal ve duygusal özelliklerinin zamandan zamana değişmesi veya mekansal ve kültürel açıdan da farklılık göstermesi olarak açıklanabilir. Anlamın yeni bir hal alması ve keyfiyeti de buna göre gerçekleşmektedir. Bundan dolayı bir önceki neslin diliyle bir sonraki neslin dili aynı olmaz.[183]

Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma.Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.(İsra 17/37)		
İSRA 17/37	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Kişinin azametle yürümemesi gerektiğini ifade etmektedir.[184]	Bursevî'ye göre bu ayette kibirli kişi ile alay edilmiş ve kibirlenmenin ahmaklık olduğu belirtilmiştir. Bursevî kibrin tevazu ile değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.[185] Bursevî ayetin tefsirini Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayetle son vemektedir.[186]

Yürüyüşünde tabii ol sesini alçalt. Kuşkusuz seslerin en çirkini merkeplerin sesidir.(Lokman 31/19)		
LOKMAN 31/19	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil b. Süleymân *yürüyüşünde tabii ol* ayetine gerekmeyen yere bakılmaması	Kişi yürüyüşünde tabii olmalı ne güçsüzlüklerini ortaya koymaya

[183] Yüksel, a.g.e, s.157.
[184] Mukâtil, a.g.e, s.279.
[185] Bursevî, a.g.e, c.5, s.159.
[186] "Rasulullah'tan daha güzel hiç kimseyi görmedim.O,yürürken yer yüzü sanki onun için dürülüyordu,yürürken biz kendimizi zorlarız,halbuki o çok rahat yürüyord."

	gerektiği yorumunu getirmektedir.[187]	çalışan zahitler gibi ne de ahlaksız kişiler gibi yürümelidir. Bu görüşünü de Hz. Muhammed'in *'Hızlı yürümek ,mü'minin heybetini giderir'* sözleriyle temellendirmektedir.[188] *Sesini alçalt* ayetini açıklarken; konuşmada, özellikle duada, yakarışta kişinin sesini azaltması gerektiğini belirten Bursevî, bu konuda İncil'den alıntı yaparak Allah'ın İsa'ya *'Kullarıma, Bana dua ettiklerinde seslerini alçaltmalarını emret'* sözlerini ele almaktadır. Daha sonra *Hülasa* isimli eserden alıntı yaparak imamın namazda sesini fazla yükseltmemesi gerektiğinden, müezzinin ise ihtiyaç halinde sesini yükseltmesi gerektiğinden bahsetmektedir.[189] *Kuşkusuz seslerin en çirkini merkeplerin sesidir* ayetini ise Ebûl Leysin görüşlerine dayanarak açıklamaktadır. Ebûl Leys merkep sesinin gerek Araplar gerekse diğer insanlar arasında çirkin olduğunun bilindiğinden, bazı hayvanların seslerinin daha çirkin

[187] Mukâtil, a.g.e,s.279.
[188] Bursevî, a.g.e, c.7, s.85.
[189] Bursevî, a.g.e, c.7, s.86.

		olabileceğinden fakat Allah'ın insanlara çirkinliği bilinen merkep sesini örnek verdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Hz.Muhammed'e nispet ettiği "Köpek, siyah şeytandır" hadisini bu ayetin tefsirinde ele almaktadır. Diğer taraftan Bursevî konuyla ilgili Süfyan es Sevrî'nin 'Merkep sesinin dışında her şeyin sesi tesbih addedilir. Oysa merkepler, şeytanı gördükleri vakit anırırlar. Bu nedenle bu ses çirkin sayılmıştır' sözünü ele almaktadır.[190]

Bursevî'nin ayeti bu şekilde detaylı ele anlaması, her müfessirin kendi döneminin anlayışından etkilendiğini göstermektedir. Çünkü müfessirlerin Kur'ân tefsirlerinde, yetiştikleri toplumun kültürel, ekonomik, psikolojik etkileri görülmektedir.[191]

'...iyilikte ve takvada yardımlaşın. Günah işlemek ve düşmanlık yapmakta yardımlaşmayın. Allah'tan korkun Şüphesiz ki, Allah azabı çok şiddetli olandır.'(Maide 5/2)		
MAİDE 5/2	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

[190] Bursevî, a.g.e, c.6, s.87.
[191] Yüksel, a.g.e, s.217.

	Ayetle ilgili genel olarak Bursevî ile aynı görüşleri ele almaktadır. Bursevî'ye ek olarak kişinin; kötülüğü fiilen, söz ile, ya da kalbi ile reddetmesi gerektiğini belirtmekte; münkeri münker olarak bilmeyen kişinin yani kötüyü iyi olarak bilen ya da iddia edenin helak olacağı ile ilgili bir rivayeti ele alarak iyilik ve kötülük kavramının bilinç ile alakasını ortaya koymaktadır.[192]	Ayette geçen yardımlaşmanın gerekli olduğu hususları; affetme ,hoşgörülü olma, ilahi emre uyma, iyilik, ve takva olarak; yardımlaşılmaması gereken hususları ise; isyan, zulüm, haksızlık, misilleme ve intikam olarak açıklamaktadır. Konuyla ilgili Hz.Peygamber'e nisbet edilen 'İyilik güzel ahlaktır. Kötülük ise seni içerden rahatsız eden ve insanların sende bulunduğunu bilmelerini istemediğin şeydir' rivayetini ele almaktadır.[193]

Mukâtil b. Süleymân ise bu ayetle ilgili genel olarak Bursevî ile aynı görüşleri ele almaktadır. Bursevî'ye ek olarak kişinin; kötülüğü fiilen, söz ile, ya da kalbi ile reddetmesi gerektiğini belirtmekte; münkeri münker olarak bilmeyen kişinin yani kötüyü iyi olarak bilen ya da iddia edenin helak olacağı ile ilgili bir rivayeti ele alarak iyilik ve kötülük kavramının bilinç ile alakasını ortaya koymaktadır.[194]

A.Anne-Babaya, Akrabaya, Komşuya Kölelere İyilik

... adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının...(Nisa 4/1)		
NİSA 4/1	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

[192] Mukâtil, a.g.e , s.279.
[193] Bursevî, a.g.e, c.2, s.370-371.
[194] Mukâtil, a.g.e , s.279.

	Konu ile ilgili İbn Abbastan rivayet edilen 'Ben Allah'ım, Bekkenin sahibiyim. Rahmi yarattım ve ona, benim isimlerimden bir isim türetip verdim. Akrabalığı bitiştireni ben de bitiştiririm. Onu koparanı ben de koparırım' rivayetini ele almaktadır. Ayrıca Mukâtil akrabalar arasında hakkı en büyük olanın ana baba olduğunu belirtmektedir.[195]	Araplar arasında birisinin diğerinden bir şey isteyeceği zaman 'Allah ve akrabalık hakkı için' sözünü söylemesi ile ilgili bir geleneğin olduğundan, ayetin de bu geleneğe dikkat çekerek akrabalık bağlarını koparmamayı telkin ettiğini ifade etmektedir. Bursevî konu ile ilgili şu hadisi ele alarak kulların görevinin haklara riayet etmek olduğundan bahsetmektedir: *'Akrabalık, arşta asılıdır ve şöyle der: Beni gözeteni Allah gözetsin,beni terk edeni Allah terk etsin'*[196]

Rabbin, sadece kendisine ibadet etmenizi,ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekil de emretti.Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırlarsa kendilerine öf bile deme;onları azarlama. İkisine de güzel söz söyle.Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve 'Rabbim küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse şimdi sen de onları esirge' diye dua et (İsra 17/23-24)

İSRA 17/ 23-24	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayetin tefsirine başlarken, ayetin ilk kısmını İbn Mes'ud'un vassa diye okuduğunu ifade etmektedir.Mukâtil ayet	Ana babaya nasıl davranılacağı ile ilgili Bursevî'nin yorumlarını şöyle sıralayabiliriz:[198] o Öncelikle varlık ve hayatımızın

[195] Mukâtil, a.g.e, s.64.
[196] Bursevî, a.g.e, c.2, s.159.
[198] Bursevî, a.g.e, c.4, s.147.

	bağlamında kişinin annesine ya da babasına kötü sözler söylenmemesi, onlara dua edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.Fakat ona göre anne ya da baba müşrik ise dua edilmez fakat iyi davranılır.[197]	hakiki sebebi olan Allah'a ta'zim etmeli, daha sonra da görünürdeki sebeplerimiz olan ana babamıza ta'zim etmeliyiz. o Onlara karşı yaptığımız bir hizmetten dolayı usandığımızı belirtmemeliyiz. o Onlara güzel söz söylemeli, isimleriyle hitap etmemeliyiz. o Hizmetlerini kendi elimizle yapmalı, başkalarına bırakmamalıyız. o Babamızdan daha iyi fıkıh bilgisine de sahip olsak ona imamlık yapmamalı ve önlerinde yürümemeliyiz. o Bir konuda söz söylemek, yemek ve su gibi konularda onların önüne geçmemeliyiz. o Onlara dua etmeliyiz. Hz.İbrahim babası ölünceye kadar ona dua etmiştir. Ana babaya nasıl davranılması gerektiği ile ilgili yukarıdaki maddelerle ilgili yorum yapan Bursevî'nin konu ile ilgili ele aldığı rivayetlerden birisi şudur:[199]İbn Abbas'dan rivayetle 'Ana babana karşı; suçlu, zayıf bir kölenin son derece kaba ve katı olan efendisine karşı tutumu gibi davran'

[197] Mukâtil, a.g.e, s.63-64.
[199] Bursevî, a.g.e, c.5, s.146.

Yorum kavramının bir anlamı da yürümek, hareket etmek demektir. Yani bir nesneyi daha ileriye götürerek, yürüterek anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.[200] Bu bağlamda Bursevî ana babaya nasıl davranılması gerektiği ile ilgili kendi yetiştiği toplum ve kültürün değer yargılarını göz önünde bulundurarak yorumda bulunmaktadır. Konu ile ilgili ele aldığı ilkeleri Mukâtil'in ele almamasının sebebi onun yetiştiği ve yaşadığı kültürde bu tür bir algının bulunmaması olabilir. Yani Mukâtil'in yetiştiği toplumda yetişkin bir çocuğun babasına imamlık yapması mümkünken Bursevî'nin yetiştiği toplumda bu saygısızlık olarak telakki edilebilmektedir.

Bir de akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.(İsra 17/25 26)		
İSRA17/ 25-26	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Akrabaya hakkını ver ayetinden akrabaya karşı akrabalık hakkının gözetilmesi gerektiğini anlamaktadır. Ayette geçen *yoksul* kavramından dilenen kişiyi anlayan Mukâtil, *İbni Sebil* kavramından ise kişinin evinde konaklayan misafiri anlamaktadır.[201]	Bu ayetten şu hükümleri çıkarmaktadır:[202] o Yoksul kimse üzerine sadece yoksul olan çocuklarının nafakası farzdır. o Bir kimsenin eşi fakir ya da zengin Müslüman ya da ehli kitap olsun ona nafakasını temin etmesi farzdır o Zengin bir kimsenin anne,

[200] Sıcak, a.g.e, s.45.
[201] Mukâtil, a.g.e, s.67.
[202] Bursevî, a.g.e, c.5, s.150.

		baba ya da dede, nineleri yoksul olmaları halinde onlara Müslüman ya da ehli kitap olduğuna bakmaksızın nafakalarını temin etmesi farzdır. o Anne baba dışındaki nikah düşmeyen diğer akrabalardan fakir, küçük, kadın ya da kötürüm durumda bulunanlar varsa onların da nafakalarını temin etmek zengin kişiye vaciptir. *İbni Sebil* kavramını tanımlamaktadır. Ona göre *İbni Sebil* malını kullanma imkanından mahrum olan yolcudur. Daha sonra tebzir ve israf kavramlarını tanımlayarak ayetin tefsirini tamamlayan Bursevî'ye göre tebzir malı yersiz kullanmak, israf ise harcamada sınırı aşmaktır. [203]

Bu kavrama her iki müfessirin farklı anlam yüklemelerinin nedeni; zaman geçtikçe toplumların değişmesiyle birlikte insan bilincinin, insanın çağrışım dünyasının değişmesidir.[204]

Eğer rabbinden umduğun bir rızkı beklemek durumunda olduğun için onlara bakamıyorsan hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle.(İsra 17/28)

[203] Bursevî, a.g.e, c.5, s.150.
[204] Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Aydınlığına Doğru*, .Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s.174.

İSRA 17/28	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Suffa ashabının fakir olanlarının Rasulullaha gelerek bir şeyler istediklerini fakat onun onlara verecek bir şey bulamayıp sustuğunu, bunun üzerine bu ayetin indiğini ifade etmektedir. Ayette geçen *kavli meysir* ifadesini ise güzel vaatte bulunmak, *inşallah elime bir şey geçerse size veririm* demek olarak anlamaktadır.[205]	Hz. Peygamberin yoksullara bir şey veremeyecek durumda olduğu zaman sukut ettiğini belirten Bursevî, bu ayetle sukut yerine güzel sözle emredildiğini ;ayetteki 'kavli meysir'(قول ميسر)den maksadın ise işlerinin kolaylaşması için onlara dua etmek olduğunu belirtmektedir.[206] Bursevî konu ile ilgili *Hâlisa* adlı eserde Hz.İsa'ya nispet edilen şu sözün nakledildiğini belirtmektedir: 'Bir dilenciyi kapısından umutsuz olarak çevirenin evine, rahmet melekleri yedi gün uğramaz, fakir olan kimse kendi kaderine razı olarak ölürse cennete ondan daha zengin kimse girmez'[207]

Bursevî ve Mukatil'in yorumları bu ayet bağlamında genel olarak aynıdır. Fakat Bursevî ayeti tefsir ederken Hz. İsa'ya nispet edilen bir sözü de ele almaktadır. Bu durum da insani bir durumdur. Anlama kavramı farklılığı içerisinde barındırır. Bundan dolayı ayetin ele alınmasında, yorumlanmasında farklılıklar meydana gelmesi doğal bir durumdur.

[205] Mukâtil, a.g.e, s.67.
[206] Bursevî, a.g.e, c.5, s.151.
[207] Bursevî, a.g.e, c.5, s.151.

B. Kendisine Daha Fazla Verilsin Diye Bağışta Bulunan Kimsenin Durumu

İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekata gelince işte zekatı veren o kimseler kat kat artıranlardır.(Rum 30/39)

RUM 30/39	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ribayı bağış olarak anlamakta ve bağış anlamındaki ribanın Allah katında nemalanmayacağını ifade etmektedir.Ancak ona göre zekat verenlere verdikleri dolayısıyla bire yediyüz ya da bire on fazlası verileceğini ifade etmektedir.[208] Mukâtil infakla ilgili bir rivayeti[209] de bu ayetin tefsiri bağlamında ele almaktadır.	Bursevî ayeti ayetle tefsir etmekte, konuyu *'Allah faizi mahveder (faiz karışan malın bereketini giderir)'* ayetiyle[210] açıklamaya başlamaktadır. Riba'nın miktardaki fazlalık olduğunu belirten Bursevî'ye göre riba *ribel fazl* ve *riben nesie* olmak üzere ikiye ayrılır. *Ribel fadl* bir şeyi ya da nakiti aynı cins ile fazla olarak takas etmek demektir. *Riben nesie* ise veresiye ile iki şeyi fazlalık olarak takas etmek demektir.[211] Bursevî'ye göre zekatta gösteriş olmamalıdır. Eğer gösteriş varsa Allah'ın rızasından söz edilemez. Kişi elinde bulunan malla kendini azaptan koruyamıyorsa ondan daha ahmak

[208] Mukâtil, a.g.e, s.69.
[209] *'Aziz ve celil olan Allah yolunda bir kardeşe bir lokma yedirmeyi, bir dirhem sadaka vermekten daha çok severim. Bu kardeşe bir dirhem vermeyi yirmi dirhem tasadduk etmekten daha çok severim. Ona yirmi dirhem vermeyi ise bir köle azat etmekten daha çok severim'.*
[210] Bakara/276.
[211] Bursevî, a.g.e, c.7, s.41.

		kimse yoktur. Bursevî Sehl'den şu görüşü aktarmaktadır: Ayette belirtilen kat kat artış zekat vermekten değil onunla Allah'ın rızasının istenmesinden kaynaklanmaktadır.''[212]

Bu ayetin tefsirinde Mukâtil ve Bursevî'nin riba kavramına farklı yaklaştıklarını, farklı anlam yüklediklerini görmekteyiz. Mukâtil'e göre riba bağış anlamına gelmekteyken, yaklaşık 10 asır sonra Bursevî ayetteki riba kavramını faiz olarak anlamaktadır. Bursevî'nin riba kavramını bu şekilde anlamasının sebebini Mukâtil'den farklı bir kültürde yaşaması ve bu kültür bağlamında eğitim alması olarak açıklayabiliriz. Ayrıca her anlamanın da subjektif bir olgu olduğunu unutmamalıyız. Yani her anlamanın ön yargıyı içermesi kaçınılmazdır.[213]

A'maya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur; hastaya da güçlük yoktur. Sizin içinde, gerek kendi evlerinizden, gerek babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarınızı üzerinizde bulundurduğunuz yerlerden, yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde de bir güçlük ve günah yoktur. Evlere girdiğiniz, Allah tarafından bereket ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize selam verin. İşte Allah düşünüp anlayasınız diye ayetlerini böyle açıklıyor. (Nur 24/61)		
NUR 24/61	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayetin sebebi nuzulunu ele almaktadır.	Ayetin sebebi nüzûlunu açıklarken

[212] Bursevî, a.g.e,c.7, s.42.
[213] Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem,* (Çev.Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan), Paradigma Yay. 2009, İstanbul , c.2, s.10.

	İnsanların a'ma, topal ya da hasta kimselerle yemek yemekten çekindiklerini ifade eden Mukâtil ayetin bundan dolayı indiğini ifade etmektedir.[214] Mukâtil ayetin *'Anahtarlarını üzerinizde bulundurduğunuz yerler'* kısmını kasa anahtarlarınızın yanlarında bulunduğu kölelerinizin evleri olarak anlamıştır.[215]	müfessirlerin bu ayetle ilgili; özürlü kişilerin özürsüz kişilerle yemek yemekten utandığından bahsettiğini ifade etmektedir. Yani ona göre ayet özürlü kişilerin özürsüz kişilerle yemekten utanmasından dolayı inmiştir. Bursevî ayette ki *'evlerinizden yemenizde'* ifadesindeki evi; ikamet edilen ev olarak değil, kişinin eşinin, çocuğunun, kölesinin evi olarak anlamaktadır. Bu görüşünü de Hz.Muhammed'e nispet edilen 'Kişinin yediği en güzel şey kazandığından yediği şeydir. Çocuğunun kazancı da kendi kazancı gibidir' sözüyle temellendirmektedir.[216] *'Anahtarlarını üzerinizde bulundurduğunuz yerleri'* de ev sahiplerinin izniyle tasarruf imkanına sahip olunan ev olarak anlamaktadır. Bu duruma örnek olarak bir kişinin savaşa çıkarken evinin anahtarlarını zayıf, savaşa katılamayacak bir kişiye bırakmasını örnek olarak göstermektedir.[217] Ayetin *toplu halde ya da ayrı ayrı yemenizde sakınca yoktur* kısmının ise Kinane kabilesi hakkında indiğini belirten Bursevî; Kinane kabilesi mensuplarının tek

[214] Mukâtil, a.g.e, s.125.
[215] Mukâtil, a.g.e, s.126.
[216] Bursevî, a.g.e, c.6, s.180.
[217] Bursevî, a.g.e, c.6, s.180.

		başlarına yemek yememe geleneklerinin olduğundan bahsetmektedir.[218] Ayette geçen *'evlere girdiğiniz zaman kendinize selam* verin' lafzını Bursevî; kendiniz gibi saydığınız ev halkına selam verin olarak anlamaktadır.[219]

Ayetin tefsirinde Bursevî'nin Mukatil'den daha fazla yorumda bulunduğunu görmekteyiz. Mukatil'den farklı olarak anladığı kısım *'Anahtarlarını üzerinizde bulundurduğunuz yerler'* kısmıdır. Mukatil ayetin bu kısmını kölelerin evleri olarak tanımlarken, Bursevî tasarruf imkanına sahip olunan evler olarak anlamaktadır. Müfessirlerin karşılaştıkları bu kavramları farklı anlamaları doğal, anlamanın doğasında olan bir durumdur. Bundan dolayı bir metin birden fazla hakikati ifade edebilir.[220]

C.Adabı Muaşeret

Ey İman Edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu,sizin için daha hayırlıdır. Herhalde düşünüp anlarsınız. Orada kimseyi bulamazsanız size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size geri dönün denilirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha temiz bir davranıştır. Allah yaptığınızı bilir. (Nur 24/27- 28)

NUR 24/27-28	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

[218] Bursevî, a.g.e, c.6, s.181.
[219] Bursevî, a.g.e, c.6, s.182.
[220] Yüksel, a.g.e, s.40.

	Bir kişi eve girmek istediği zaman önce selam vermeli ve daha sonra izin istemelidir, çünkü ifadede takdim vardır.[221] Eğer eve girmek için izin verilmezse insanların kapılarının önünde oturmaktan ya da beklemekten ziyade geri dönmenin daha hayırlı olacağını ifade etmektedir.[222]	Ayetin sebebi nüzûlunu[223]ele almaktadır. Bursevî'ye göre başka bir eve girmek isteyen kişi üç defa 'esselamü aleyküm' der ve daha sonra girebilir miyim diye izin ister, izin verilmemesi halinde geri döner.[224] İnsanın annesinin bulunduğu odaya izin isteyip girmesi gerekir. Fakat yangın veya hırsızlık gibi bir durum meydana gelirse bu durumda izin istemek ve selam vermek vacip olmaz. Çünkü zaruretler yasakları mübah kılar.[225]

Ayetin tefsirinde her iki müfessir dönemin şartlarını göz önünde bulundurmaktadır. Mukatil, gidilen evde izin verilmezse kapının önünde beklenmemesi gerektiğini ifade ederken, Bursevî ise ayet bağlamında kişinin annesinin odasına izinsiz girmemesi gerektiğini belirtmekte ve bu durumun istisnalarını ele almaktadır. Bu da bize göstermektedir ki metni okuyan ile metim arasında ortak bir şey bulunmaktadır. O da yaşam tecrübesidir.[226] Yaşam tecrübesi metni anlamada, anlamlandırmada önemli bir etkendir.

[221] Mukâtil, a.g.e, s.235.
[222] Mukâtil, a.g.e, s.235.
[223] Adiy b. Sabit'ten rivayet edilir: ''Bir kadın Rasulullah'a Ben evde,başkasının beni görmesini istemediğim bir halde bulunuyorum.Böyle bir durumda gelen doğrudan içeri giriyor.Bu durumda ben ne yapacağım'' demiştir.Ayet bunun üzerine inmiştir.
[224] Bursevî, a.g.e, c.6, s.137.
[225] Bursevî, a.g.e, c.5, s.137
[226] Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Hermenötik ve Metin Yorumu*, (Çev. Muhammed Coşkun) Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.46, 2014, s.249

İçinde kendinize ait bir şeylerin bulunduğu oturulmayan evlere girmenizde herhangi bir sakınca yoktur. Allah sizin açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.(Nur 24/29)		
NUR 24/29	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	'*kendinize ait bir şeylerin bulunduğu oturulmayan evler'* ayetindeki *evleri* yol üzerinde bulunan ve yolculara ait eşyaları sıcak ve soğuktan koruyan evler olarak anlamaktadır.[227]	*'kendinize ait bir şeylerin bulunduğu oturulmayan evler'*ayetinden; ribatlar, hanlar, mağazalar, hamamlar gibi kamuya açık olan yerleri anlamaktadır.[228]

Her iki müfessirin ayete farklı mana yüklemeleri anlamanın; hayatın içinde gerçekleşen bir eylem olduğunu, metinle sürekli bir diyalog gerektirdiğini, geçmişte meydana gelen metni, içinde yaşanılan gelenek bağlamında anlamak olduğunu bize göstermektedir.[229]

D.Selamlaşma

Size selam verildiği zaman, sizde ondan daha güzeliyle karşılık verin. Veya aynısıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyi hesap eder.(Nisa 4/86)		
NİSA 4/86	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Mukâtil bu ayeti Bursevî gibi detaylıca tefsir etmemekte, ayetin tefsirinde; kardeşiniz size 'es-Selamu aleyke' diye selam verecek olursa, siz o selamı 'vesselamu	Verilen selama karşılık vermek vaciptir. Muhayyerlik ise verilen selama karşılık verirken ilave yapıp yapmamaktadır.[231] Ayeti tefsir ederken selamla ilgili

[227] Mukâtil, a.g.e, s.246.
[228] Bursevî, a.g.e, c.6, s.139.
[229] Yüksel, a.g.e, s.42-43.
[231] Bursevî, a.g.e, c.2, s.252.

	aleyke ve rahmetullahi ve berekatuhu' diye alın veya size verilen selamı aynıyla karşılayın yorumunu dile getirmektedir. [230]	dile getirdiği hükümleri şöyle sıralayabiliriz: o Binekle giden yürüyene, küçük büyüğe, az çokluğa selam verir. o Çocuklara selam vermek faziletlidir. o Genç yabancı kadınlara selam verilmez.(Bu görüşü Kurtubi'den almıştır.) o Yaşlı, kadınlara selam vermek caizdir. o Tavla ve satranç oynayana oyun esnasında selam verilmez. o Şarkı,türkü söyleyene banyo yapana selam verilmez. o Eğer bir zaruret yoksa zımmi kimseye selam verilmez o Bid'at ehline selam verilmez. o Selam açıkça verilmelidir. Kitap ehline selam vermenin haram olduğu ile ilgili Nevevi'den 'Kitap ehli kimseye selam vermek haramdır. Bir insana selam vermek onu yüceltmektir. Bir mü'minin kâfiri yüceltmesi ise caiz değildir' sözünü nakleden Bursevî; Hz.Peygamber'den de *'Size bir Yahudi selam verirse ölüm size (es-Samu aleyküm) der,siz*

[230] Mukâtil, a.g.e, s.238.

		de ona sana da (ve aleyke) deyin' rivayetini nakletmektedir.[232] Kabirdekilere selam verme hususunda ise Bursevî şu rivayetleri ele almıştır: o Hz. Peygamber mezarlığa vardığında mezara uğrar ve şöyle derdi: *'Ey burada yatan mü'min ve Müslümanlar.Allahın selamı sizlerin üzerine olsun.Sizden,önce gelenlere de sonra gelenlere de Allah rahmet eylesin. Siz bizim geçmişlerimizsiniz. Bizler ise, size tabiyiz. İnşallah bizler de,sizlere ulaşacağız. Bize de, size de Allah'tan afiyet dileriz.'* o *'Sizden biri, dünyadayken tanımış olduğu bir adamın kabrine uğrar, ona selam verirse, mutlaka o kulda onu tanır ve onun selamına cevap verir.* Yukarıda zikredilen hadisleri açıklayan Bursevî; İbn Seyyid'in 'Herhalde ölen insanların selama cevap vermelerinden maksadın, sözleriyle olmayıp halleriyle verdikleri selamdır' görüşünü, İmam

[232] Bursevî, a.g.e, c.2, s.252.

		Suyuti'nin 'Bize ulaşan eser ve haberler, mezarlığa gelen ziyaretçiyi ölülerin tanıdığını ve sözünü işittiğini bildirmektedir. Ziyaretçiden hoşlanır ve ona cevap verirler' görüşünü, hakikat erbabının ise 'Ruhu bazıları gökteki güneşe benzetmişlerdir. Bunun ışınları ise yerdedir. Muhammedi ruh gibi. Kabri başında kendisine dua edenlere cevap verir' görüşünü zikretmektedir.[233]

Bu hükümler dönemin ilmi anlamda tartışılan konuları ile de benzerlik göstermektedir. 17. yy' da Kadızadililer ile Sivasiler arasında da şarkı söylemenin dindeki yeri, musafaha ile ilgili hususlar, bid'at gibi kavramlar tartışılmıştır. [234]Bursevî'de o dönemde tartışılan konulardan etkilenerek selam ile ilgili çeşitli hükümler ortaya koymaktadır. Ayrıca bilinmektedir ki toplumsal yapıda meydana meydana gelen değişiklikler dinin kurumsal yapısını, dünya görüşünü değiştirebilmektedir. Bu husus İslam geleneğinde 'ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkar olunamaz' kuralı ile açıklanmıştır. Dinler, içinden çıktıkları toplumların sınırları dışına yayıldıkça farklı kültürel yapılarla karşılaşmışlar ve bunun sonucunda dinin farklı yorumları ve tecrübeleri ortaya çıkmıştır.[235] Bursevî'nin de selam ile ilgili çeşitli hükümleri ortaya koyması bu duruma örneklik teşkil etmektedir.

[233] Bursevî, a.g.e, c.2, s.253-254.
[234] Çelebi, a.g.e, s.6-7.
[235] Niyazi Akyüz-İhsan Çapçıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara, 2011, s.367.

Bursevî'nin bu ayeti detaylıca tefsir etmesinin sebebi Kur'ân'ın görülen değil gösteren bir kitap olmasından kaynaklanmaktadır. Yani Kur'ân'ı anlamak isteyen, onun emirlerini uygulamak isteyen insanlar Kur'ân'ın anlamını başka insanlara aktarırken, bu anlamı kendi dinsel, ahlaki, sanatsal, sosyal alanlarından bulurlar.[236]Bu bağlamda bir metinden anlaşılan şey; yani anlam, sahnede sergilenen oyuna, uygulanan hukuk kuralına ya da icra edilen bir müzik eserine benzetilebilir. Bunların sonucunda ortaya çıkan şeyler arka planını oluşturan şeyleri aşarak varlık kazanırlar.[237]

E. Alay Etmenin Yasaklanması

Ey İman edenler. Bir grup diğer bir grupla alay etmesin. Belki onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Olur ki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmanda sonra fasıklık ne kötü addır. Kim tevbe etmezse onlar zalimlerin ta kendileridir.(Hucurat 49/11)		
HUCURAT 49/11	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	'*Kendi kendinizi ayıplamayın'* ayetini biriniz diğerinizi ayıplamasın olarak yorumlamıştır.[238] Ayete 'Müslüman bir kimse Müslüman kardeşini İslam'dan önceki sıfatıyla çağırarak ey Yahudi, ey Hristiyan ya da Mecusi	*'Bir grup diğer bir grubu alaya almasın'* ifadesini ferdin fertle alay etmesinin cevazı anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü ayette topluluğun seçilmesinin sebebi olayı açıklamaktır. Ona göre alay her ne kadar iki kişi arasında cereyan etse de genelde o fiile razı olan ve ona gülen bir topluluğun huzurunda

[236] Burhanettin Tatar, *Din İlim ve Sanatta Hermenötik,* İSAM Yay. İstanbul, 2014, s.91.
[237] Burhanettin Tatar, *Kur'ân ve Dil –Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu,* 17-18 Mayıs 2001, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, s.497.
[238] Mukâtil, a.g.e, s.242.

	demesin' yorumunu getirmektedir.[239]	meydana gelir.[240] Ayette kadınların erkeklerle ya da erkeklerin kadınlarla alay edip etmemeleri ile ilgili bir hususa değinilmemiştir. Çünkü Bursevî'ye göre zaten kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmaları çirkin bir iştir. Bu yüzden Allah böyle bir uyarıda bulunmamıştır.[241] Ayette geçen '*kendi kendinizi ayıplamayın'* lafzını ise Bursevî çeşitli yorumları ele almaktadır. Farklı yorumlar şunlardır:[242] o Birbirinizi ayıplamayın şüphesiz mü'minler tek bir beden gibidirler.Bu noktada ayet 'Kendinizi öldürmeyin' (Nisa/29) ayetine benzer. o *Te'vilatün-Necmiyye* adlı eserde de : Çünkü mü'minler tek bir nefis gibidirler. Birine karşı kötülük yaparlarsa kendilerine yapmış sayılırlar. o Kınanacağınız şeyleri yapmayınız. Her kim kınanmayı hak edeceği bir şey yaparsa, kendi kendini kınamış sayılır. o Sa'di el Müfti şöyle der: 'Başkalarını ayıplamayın. Çünkü ayıplanan kişi de sizin

[239] Mukâtil, a.g.e, s.243.
[240] Bursevî, a.g.e, c.9, s.79.
[241] Bursevî, a.g.e, c.9, s.79.
[242] Bursevî, a.g.e, c.9, s.81.

		ayıplarınızı araştırır ve sizi kınar.' o İmam Ragıp Müfredât adlı eserinde şöyle der: Lemz gıybet etmek anlamındadır. Yani başkalarının ayıplarını araştırmayın aksi halde onlar sizin ayıplarınızı araştırır. Ayıpları araştırmanın caiz olduğu yerlerin de bulunduğunu belirten Bursevî'ye göre günahkârın ayıplarını anmak caizdir. Caiz oluşunun sebebi ise insanları günahkârdan ve yaptıklarından sakındırmaktır. Eğer böyle bir fayda yoksa caiz değildir. Bu konuda Bursevî Hz. Peygambere nispet edilen 'Günahkârın işlediği günahını söyleyin. Böylece insanlar ondan sakınır' hadisini ele almaktadır.[243] *Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın* ayetini ise, kişiye takılan lakap onu küçümsemek ya da üzmek içinse ayette belirtilen kötü lakap olduğunu yoksa Muhyiddin, Şemseddin, Behauddin gibi güzel lakapların mahzurlu olmadığını belirtmektedir.[244] Ayetin sebebi nüzûlu ile ilgili rivayetleri ele almıştır. Bu rivayetler şunlardır:[245] o Ayet 'Ümmü seleme güzel ama

[243] Bursevî, a.g.e, c.8, s.81.
[244] Bursevî, a.g.e, c.9, s.82.
[245] Bursevî, a.g.e, c.9, s.80.

		boyu kısa olmasa' diyen Hz.Aişe hakkında inmiştir. o Ayet Ebû Cehil'in oğlu İkrime hakkında inmiştir.İkrime Mekke fethedildikten sonra Müslüman olup Medine'ye geldiğinde Müslümanlar ona ''Bu ümmetin Firavu'nun oğludur'' demişlerdir. o İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu ayet Sabit b. Kays b. Şemmas hakkında inmiştir. Sabit mescide gelmiş, mescidin dolu olduğunu görmüş ve Hz. Peygambere yakınlaşmak istemiş ve bir kişiye ''yer ver'' demiştir.Adam dinlememiş ve Sabit ona ''sen falan kadının oğlusun" diyerek cahiliye dönemindeki annesini kastetmiştir.Bu sözden dolayı adam mahcup olmuş ve bu ayet inmiştir. o Rivayete göre Safiyye bint Huyey ağlayarak Hz.Peygamber'e geldi ve 'Aişe bana, "ey Yahudi kızı dedi' diyerek şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Hz.Peygamber *'Benim babam Harun,amcam Musa,kocam da Hz.Muhammed'dir (a.s) deseydin ya''* buyurmuştur.

		Ayet bu olay üzerine inmiştir.

Bursevî'nin ayeti bu şekilde yorumlamasının başlıca sebebinin içinde yetiştiği toplumun değer yargıları ve kültürüdür. Bursevî'nin yaşadığı Osmanlı toplumunda haremlik selamlık uygulamasının geçerli olduğu bilinmektedir.[246] Anlama kişinin içinde doğduğu kültürden gelenekten ayrılarak gerçekleştirilemez. Yaşanılan kültür veya gelenekten ayrı bir anlama meydana gelemez. [247]

Bu konuda kültür kavramı ile ilgili bizlere şu bilgi önemlidir:[248]

''Bir bütün olarak ele alındığında kültür, insanın kendini gerçekleştirme süreci olarak tanımlanabilir. Din, felsefe, bilim, sanat, düzensiz bilgi, büyüsel bilgi bu süreçteki çeşitli alanlardır, insan bunların hepsinde yeni bir dünya kurma, hayatı anlamlandırma gücünü kanıtlamak istemiştir.''

Mukâtil'e göre ayetin anlamı başka din mensubu iken Müslüman olmuş birisini artık önceki inancı ile adlandırmayın bu anlamda onu küçük düşürmeyin demek iken Bursevî'ye göre ise kişiye kötü lakap takmayın demektir. Her iki müfessir farklı kültürlerin üyeleridir. Bu da ayeti farklı anlamlandırmalarına sebep olmaktadır. Nitekim kültür farklılığı karşılaşılan olgu, kavram ve durumları farklı

[246] Mehmet İspirli, *Harem,* Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.16, İstanbul, 1997, s.135.
[247] Yüksel, a.g.e, s.40.
[248] Serinsu, a.g.e, s.55.

anlamanın sebeplerindendir. Bu noktada kültür ile ilgili şu cümleler açıklayıcı olacaktır:[249]

‘’Kültür olgusu, toplum, insan, eğitim süreci ve kültürel içerik gibi ana değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ve karşılıklı ilişkilerin bütünüdür.’’

‘İnsanlar benzerler, Çünkü Kültürleri benzer; İnsanlar benzemezler,çünkü kültürleri farklıdır; İnsanlar değişirler, çünkü kültürleri değişmektedir.’[250]

F. Zan ve Gıybetten Kaçınmanın Emredilmesi

Ey İman edenler. Zannın bir çoğundan sakının.Çünkü zannın bir kısmı günahtır.Birbirinizin kusurunu araştırmayın.Kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin.Sizden birisi ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı ? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tevbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir. (Hucurat 49/12)

HUCURAT 49/12	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Zan, kişinin kardeşinden kötülük irade etmediği bir söz duymasıdır. Eğer onu söylemez yahut bir fiil ile ilan etmezse bunda bir sakınca yoktur.[251] *Tecessüs etmeyin* ayetini tefsir ederken Müslüman'ın Müslüman kardeşinin	Zan bir alametten dolayı insanın içinde hâsıl olan düşüncedir. Eğer bu güçlenirse bilgi olur. Çok zayıf olursa da vehim olur.[254] Zanlar içerisinde uyulması gerekenleri sıralamıştır. Ona göre Allah'a hüsnü zan beslemek uyulması gereken bir zandır. Bu konuyla ilgili

[249] Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994 , s.280.
[250] Güvenç, a.g.e, s.5.
[251] Mukâtil, a.g.e, s.243.

	kusurlarını örtmesi gerektiğini belirtmektedir.[252] Gıybet ile alakalı şu görüşü dile getirmektedir: *'Gıybet,Müslüman kardeşinin kusurlarını söylemendir. Onda olmayacak bir şey söylersen bu,iftira olur.'*[253]	'Şüphesiz hüsnü zan imandandır' hadisini ele almaktadır. Daha sonra vitr namazının hükmü hakkında zanna düşmekle ilgili; onu inkar eden kâfir olmaz ama haber-i vahidi reddettiği için ehli bid'at ve sapık olur görüşünü dile getirmektedir.[255] Allah'ın varlığı, zatı, sıfatları, layık olduğu kemali gibi ilahi konularda , nübüvvette ve alimler hakkında zan haramdır. Bu görüşünü ise *'Aslında siz Peygamberin ve mü'minlerin ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız.Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helaki hak etmiş bir topluluk oldunuz.'(Feth/12*)ayeti ve *'Allah Teala Müslümanın ırzını,kanını ve hakkında kötü zan beslenmesini haram kıldı'* hadisi ile temellendirmektedir. Ayrıca Bursevî'ye göre bir kimse 'Tüm peygamberlere iman ettim, Adem Peygamber mi değil mi bilmiyorum' derse kâfir olur. Yine bu bağlamda kesin naslara aykırı olan zanlar da haramdır. Yani Hz. Hasan, Hz Hüseyin, diğer halifelerin veya

[254] Bursevî, a.g.e, c.9, s.84.
[252] Mukâtil,a.g.e,s.243.
[253] Mukâtil, a.g.e, s.243.
[255] Bursevî, a.g.e, c.9, s.84.

		velilerin Peygamber olduğunu zannetmek haramdır.[256] *Çünkü zannın bir kısmı günahtır* ayetini tefsir ederken ise Bursevî; zannın çoğunun günah türünden olduğunu fakat bir kısmının ise gerçeğin ta kendisi olduğunu belirtir. Ona göre kalp, yakîn nuru ile gıyabında cereyan eden şeyleri görür.Bu görüşünü ise *'Her ümmette görüşünde isabet eden veya kendisine ilham edilenler vardır.Eğer bu ümmette varsa, Ömer onlardandır'* hadisi ile temellendirmektedir.[257] *Birbirinizin kusurunu araştırmayın* ayetini tefsir ederken ise Bursevî; tecessüs kelimesinin tahlilini yapar. Ona göre araştırmak anlamına gelen tecessüs kelimesi nabız ölçmek için damara basmak anlamına gelen ces kelimesinden türemiştir. Casus da bu kelimeden türemiştir. Buna ek olarak *Nisabul İhtisab* adlı eserde ise Tecessüs'e kötülük etmek ve eza etmek için haber araştırmak anlamı verildiğini belirten Bursevî'ye göre muhtesib'in, esnafın durumunu araştırması caizdir. Fakat muhtesip insanların gizli hallerini araştıramaz, izin almadan bir eve giremez.[258]

[256] Bursevî,a.g.e,c.9, s.84.
[257] Bursevî, a.g.e, c.9, s.85.
[258] Bursevî, a.g.e, c.9, s.87.

		Kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin ayetini tefsir ederken ise Bursevî gıybet kavramını ele alır. Ona göre gıybet bir insanın, başka bir insanın işittiği zaman üzüleceği ama gerçekten yaptığı bir kusurunu önemli hiçbir zaruret yokken gıyabında konuşmasıdır.Eğer bu söz yalansa ona bühtan denir.[259] Ayette gıybetin, ölü eti yemeye benzetilmesini ise Bursevî şöyle ele almaktadır: Bir kimse nasıl eti kesildiğinde bedenen acı çekerse namusuna dil uzatıldığında da kalben acı çeker. Hatta ırzı, kanından ve etinden daha şereflidir. Aklı başında birisine insan eti yemek nasıl hoş görünmezse, ırzlarını yaralamak da o derece hatta daha öncelikli olarak hoş görülmez.[260] Gıybeti dinleyen de konuşan gibidir. Dinleyenin gıybete engel olması gerekir.[261] Bu bağlamda Bursevî şu hadisi ele almaktadır: *'Bir kimse bir Müslüman kardeşinin ırzını korursa, Allah da kıyamet günü, ateşi onun yüzünden uzaklaştırır.'*

Bursevî bu ayette zan kavramını Mukâtil'den farklı anlamaktadır.Bursevî zan kavramını Allah'a güzel zan beslemek, vitr namazının hükmü hakkındaki zan,

[259] Bursevî, a.g.e, c.9, s.87.
[260] Bursevî, a.g.e, c.9, s.87-88.
[261] Bursevî, a.g.e, c.9, s.87.

Allah'ın sıfatları, nübüvvet ve alimler hakkındaki zan bağlamında ele almaktadır. Zannın çoğunun günah olduğunu günah olmayan kısmının ise kendisine ilham verilenler hakkında yapılan zan bağlamında ele almaktadır. Bu da bize anlama kavramının; anlama işine başlamadan önce zihinde bulunan şeyler olduğunu, anlayanın dünya görüşü, düşünce yapısı ve değer yargıları olduğunu, anlayanın ilgi alanı ve öncelikli gündemi olduğunu göstermektedir.[262]

G. Riyanın Yasaklanması

De ki: 'Ben sadece sizin gibi bir beşerim.'Ancak bana ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyediliyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapsın.Ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.(Kehf 18/110)		
KEHF 18/110	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Konu ile ilgili şu hadisi ele almaktadır: 'Rabbiniz buyuruyor ki: Ben ortakların en hayırlısıyım. Kim benim için yaptığı amelde, yarattıklarımdan birini bana ortak koşarsa,yaptığı amelin tamamını ona bırakırım.Ben o kimseden, yalnız Benim için yaptığını kabul ederim'. Mukâtil, Hz.Peygamber'in bu sözü söyledikten sonra Kehf 110. Ayeti okuduğunu ifade eder.[263]	*Rabbe kavuşmayı*, Rabbin ikramına ulaşmak olarak anlayan Bursevî; *salih ameli* de riyadan arındırılmış amel olarak tanımlamaktadır.[264] *'Ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın'* ayetini ise kişinin Rabbine ibadette riyâkarların yaptıkları gibi ne açık ne de kapalı hiçbir şirk karıştırmaması gerektiği şeklinde tefsir etmektedir. Bu ayetin, yaptığı amelle Allah'ı ve insanları isteyerek şirke girenler hakkında

[262] Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi, S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2000, s.24.
[263] Mukâtil, a.g.e, s.261.
[264] Bursevî, a.g.e, c.5, s.309.

		olduğu ile ilgili bilgiler veren Bursevî'ye göre kişi sadece kendisini övsünler diye bazı şeyleri yaparsa bu gösteriş ve şirktir. Ancak bir lûtfun belirtilmesi ve kendisinin örnek alınması için bir şeyler yaparsa ya da yaptığı şeyi söylerse sakıncalı değildir. Kendisini gizlemesi ise en iyi olandır.[265] Riyanın *Bahrul Ulum* adlı eserde geçen tanımı da ele almıştır. Bu eserde riya 'Allah'tan başkası için amel etmek.'olarak tanımlanmıştır.[266]

Bu ayette şirk kavramı ele alınmaktadır. Bursevî şirk kavramının anlamına kişinin gösteriş sahibi olmasını da ekleyerek, kavramı daha kapsamlı ele almıştır. Bursevî'nin şirk kavramını bu şekilde ele almasının nedeni ise her müfessirin yaşadığı dönemdeki sorunları tefsirine eklemesi olarak düşünülebilir.[267]

H.Hayır veya Şer Bir Çığır Açıp Da Kendisine Uyulan Kimsenin Durumu

Şüphesiz ölüleri ancak biz diriltir yaptıklarını ve eserlerini yazarız. Zaten biz her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır.(Ya-sin 36/12)		
YASİN 36/12	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

[265] Bursevî, a.g.e, c.5, s.309- 310.
[266] Bursevî, a.g.e,c.5, s.310.
[267] Erten, a.g.e, s.233.

	Eserlerini yazarız ifadesini şöyle anlamaktadır: 'Onların açtıkları ve ölümlerinden sonra başkalarının da izlediği çığırları ve neticelerini yazarız. Açtıkları çığırlar hayır ise, o hayrı işleyenlerin ecirleri gibi onlara da ecir verilir, diğerlerinin ecirlerinden de bir şey eksilmez, açtıkları çığır şer ise o şerri işleyenlerin günahlarının bir benzeri de onlara yazılır ve ötekilerin günahlarından bir şey eksilmez.'[268]	*Yaptıklarını* lafzını iyilik ve kötülükleri olarak, *eserlerini yazarız* lafzını ise öğrettikleri ilim, yazdıkları kitap, vakfettikleri mal, inşa ettikleri cami gibi geride bıraktıkları iyiliklerden oluşmuş eserler olarak anlamaktadır. Bursevî bunların levh-i mahfuzda saklandığı ya da melekler tarafından yazıldığı bilgisini vermektedir. Bursevî daha sonra, ayette geçen eserler ifadesi için bazı müfessirlerin 'onlar camilere gidenlerin izleridir' görüşünü ele almış; cemaatle namaz kılmak, kişinin evinin camiye yakın ya da uzak olması ile ilgili rivayetleri değerlendirmektedir. Hatta bir rivayeti değerlendirirken cemaatten geri kalan kimsenin evinin yakılması caizdir görüşünü dile getirmektedir.[269]

Zamanla her şey değişmektedir. Değişmeden kalan bir şey yok gibidir. Bu kuralın istisnası değişmenin kendisidir.[270] İnsanın değişme ve değiştirme gücü vardır. Bu gücünden dolayıdır ki insana homo historikus (tarih insanı) denilmektedir. Bu bağlamda insanın değişebilen ve değişken bir varlık olduğu söylenebilir.[271]Bu ayetlerin de iki müfessir tarafından farklı anlaşıldığını görmekteyiz. Bu husus bize

[268] Mukâtil, a.g.e, s.261.
[269] Bursevî, a.g.e, c.7, s.372.
[270] Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi,* MÜİF Yay. İstanbul, 2009, s.15.
[271] Bozkurt Güvenç, *a.g.e*, s.320.

bir metnin hiçbir zaman tek anlamlı olmadığını göstermektedir.[272] Bursevî tefsirini yapmış olduğu vaazlardan oluşturduğu için ayeti ilimle, yazılan eserle ya da camii cemaatine katılmakla ilişkilendirerek toplumu faydalı işler yapmaya teşvik etmektedir. Mukâtil ise ayeti ele alırken ayrıntıya girmemekte konuyu güzel bir işe önder olmak bağlamında ele almaktadır.

I.Mü'minlerin Hayra Teşvik Edilmeleri, Şerden Korkutulmaları

Kendileri sevdikleri halde yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler. (İnsan76/ 8)		
İNSAN 76/8	MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
	Ayet nâzil olduğunda Müslümanlarda, az bir şey vermeleri halinde sevap kazanmadıkları düşüncesinin hakim olduğunu belirtmektedir. Müslümanlar bir hurma, bir ekmek parçası, bir ceviz ya da buna benzer bir şey vermeyi azımsıyorlar 'Bu bir şey değildir. Biz ancak sevdiğimiz şeyleri verecek olursak ecir kazanırız' diyerek onu geri çeviriyorlardı. Ayrıca bir yalan, bakış ya da gıybet sebebiyle günah	Bursevî bu ayetin benzerinin *'Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz'* meâlindeki ayet olduğunu belirtmektedir. Bursevî'ye göre ayetteki sevginin Allah sevgisi olarak anlaşılması da ihtimal dahilindedir. Ona göre ayet bu bağlamda anlaşılırsa anlamı şöyle olur: *'Allah sevgisiyle,yoksula,yetime ve esire yemek yedirirler.'*[275] Yemek yeme lafzı bizzat yemek yedirme olmasa bile,

[272] Erten, a.g.e, s.226.
[275] Bursevî, a.g.e, c.10, s.265.

	kazanmadıklarını büyük günahlar sebebiyle günah kazandıklarını düşünüyorlardı..[273] Herkes için bir kötülüğe karşılık bir kötülük yazılmakta, fakat bir iyiliğe karşılık on iyilik yazılmaktadır. Ayrıca Mukâtil, Allah'ın kıyamet gününde her iyilik karşısında on kötülüğü sileceği, iyilikleri ağır basan kişinin cennete gireceği görüşünü ifade etmektedir. Ona göre müşriğin bile iyilikleri sebebiyle azabı hafifletilecektir.[274]	muhtaçlara iyilikte bulunmak ve ne şekilde olursa olsun onların durumunu iyileştirmekten kinayedir.[276] Bursevî, esirin bu ayetin hükmüne girmesi için elinin kolunun bağlı olmasının gerekmediğini ifade etmektedir. Esir hangi esir olursa olsun çaresiz, kendisini kurtaramayan esirdir. Bursevî bu hususta Hz.Peygamber'in kendisine getirilen esirle ilgili *'Ona iyi muamele et ,ihsan et'* sözünü ele almaktadır. Bursevî, devletin esir hakkında; ölüm, serbest bırakma veya köleleştirme gibi karar vermeden önce, esirin karnını doyurmanın, ona iyilikte bulunmanın vacip olduğunu ifade etmektedir. Çünkü, ona göre bir kimse bir yönden cezalandırıldığında başka bir yönden de cezalandırılacak diye bir zorunluluk yoktur.[277] Borçlu esirdir. Hz.Peygamber'in *'Borçlun senin esirindir,esirine iyilik et.'* sözünü değerlendiren Bursevî, bu sözden

[273] Mukâtil, a.g.e, s.262.
[274] Mukâtil, a.g.e, s.262.
[276] Bursevî, a.g.e, c.10, s.265
[277] Bursevî, a.g.e, c.10, s.266

		murâdın borcun vadesini uzatmak, bir kısmını ya da tümünü affetmek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bursevî kadının da eşinin esiri olduğu ile ilgili Hz.Peygamber'in *'Kadınlar hakkında Allah'tan korkun .Çünkü onlar sizin yanınızda esirdirler'* sözünü de ele almaktadır.[278]

Bursevî bu ayeti yorumlarken esir kavramını görüldüğü üzere farklı anlamaktadır. Bilinen esir kavramının yanında borçlunun esir olduğu ya da kadının eşinin esiri olduğu yorumunu yaparak esir kavramını genişletmiş olmaktadır.Yani kendi hermenötiğini, anlayış tarzını ortaya koymaktadır. Zaten Kur'ân 14 asırlık serüveninde sadece kendi kelamıyla değil, ona inananların sözleriyle de konuşmaktadır. Bu hususa aynı notanın farklı enstürümanlarla farklı konuşmalara dönüşmesini örnek olarak verebiliriz.[279]

[278] Bursevî, a.g.e, c.10, s.266.
[279] Burhanettin Tatar, a.g.e. s.89.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l-Kur'ân* adlı eseri ile İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı eserlerinde ahkâm ayetlerinin muamelat ile ilgili olanlarını nasıl ele aldıklarını incelemeye çalıştık. Gördük ki Kur'ân iki müfessir arasında geçen 10 asır boyunca aynı şekilde anlaşılmamış, aynı ayet iki farklı müfessir tarafından farklı anlaşılabilmiştir. Bu da Kur'ândaki değerlerin canlı, dinamik olduğunu; insanın, yorumun olduğu her yerde farklılığın doğal olduğunu bize göstermiştir.

Mukâtil b. Süleymân tefsirinde ayetlere çok fazla yorum getirmemiş, bir çok ayeti tevhit-şirk bağlamında değerlendirmiştir. Bazen ayetlerin yorumunda rivayetleri kullanmıştır. H.I. asırda yaşadığı için ayetin bağlamına daha yakın yorumlarda bulunmuştur.

Bursevî ise tefsirinde ayeti ayetle yorumlamış, ayetlerin tefsirinde rivayetleri kullanmış, konu ile ilgili yeri geldikçe menkıbe ya da şiirlere yer vermiş, kitâb-ı mukaddese atıfta bulunmuş, tasavvufi yorumlarda bulunmuştur.

Ahkâm ayetlerini Fıkhın Temelleri, Allah İnsan İlişkisi, İktisadi Konular, Sosyal Hayat alanlarından incelediğimizde yorum farklılıklarının temel sebepleri olarak şu alanlar öne çıkmıştır:

Tarih/Müfessirlerin ayetlere kendi tarihsellikleri bağlamında anlam yüklemeleri: Farklı zamanların insanları karşılaştıkları kavram ya da olguları aynı şekilde anlamayabilirler. Çünkü düşünce; zaman geçtikçe şartlara, duruma değişebilen bir olgudur. Bursevî yaşadığı dönemde Avusturya seferlerine katılmıştır.

Yani bir savaşa tanıklık etmiştir. Bu da Kur'ân'ı anlamasında etkili olmuştur. Örneğin Kur'ân'da geçen havf/korku kavramını, Bursevî düşmandan gelecek korku olarak anlamakta iken Mukatil ise ölüm korkusu olarak anlamaktadır. Ya da şahitlik ile ilgili ayetlerin yorumunda kişinin evinin mahkemeye uzak olup olmamasını Bursevî değerlendirmiş fakat Mukâtil bu konuda yorum getirmemiştir. Çünkü H.XI asırda şehirleşme artmış insanlar H.I asra oranla daha büyük şehirlerde yaşamışlar ve Bursevî de bu duruma çözüm getirmiştir.

Bu da bize iki müfessir özelinde havf kavramının zamanla farklı anlaşıldığını göstermektedir. Çünkü Mukatil ve Bursevî bu kavrama farklı tarihlerin içerisinden bakmaktadırlar.

Kültür /Coğrafya: Bursevî ve Mukatil farklı coğrafya ve kültürlere ait iki kişiliktir. Bursevî tasavvuf kültüründen etkilenmiş fakat Mukatil ne bir tasavvufi kültürden ne de bir mezhebin görüşünden etkilenmiştir. Bundan dolayı Kur'ân'ı anlayışlarında farklılıklar meydana gelmiştir. Örneğin Bursevî'nin tefsirinde insanları avam ve havas olarak sınıflandırdığını, müezzinlik ile ilgili çeşitli hükümleri ele aldığını, zikir ile ilgili tasavvufi yorumlar getirdiğini görmekteyiz. Bu hususlar Mukatil'in tefsirinde yer almamaktadır. Bu durumun sebebi her iki müfessirin farklı kültür ve coğrafyalarda yetişmeleridir.

Eğitim Farklılıkları: Bursevî ve Mukatil farklı eğitim süzgeçlerinden geçmiş iki müfessirdir. Bursevî, İslami İlimlerin yanı sıra tasavvufi eğitim de almıştır. Bu durum Bursevî'nin ayetlere bazen tasavvuf penceresinden bakmasına neden olmuştur. Mukatil'in ise tasavvufla bir ilişkisi olmamıştır. Zaten yaşadığı dönemde de tasavvufi anlayış ortada bulunmamaktadır. Bu durum da Bursevî ve Mukatil'in ayetleri anlamalarında farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mezhepler: Mukâtil'in yaşadığı dönemde fıkhi mezhepler oluşmamıştır. Fakat Bursevî'nin yaşadığı dönem ve coğrafyada fıkhi mezhepler mevcuttur. Bu yüzden Bursevî, tefsirinde yeri geldikçe mezheplerin görüşlerinden istifade etmeştir.

Tefsir Eserlerinin Yazılış Sebepleri: Bursevî, tefsirini yapmış olduğu vaazlardan oluşturmaktadır. Bundan dolayı tefsirinde sakındırma, teşvik etme, öğüt verme gibi unsurlar ağır basmaktayken Mukâtil'de böyle bir durum bulunmamaktadır.

Anlamanın Subjektifliği İçerisinde Barındırması: Anlama ve yorumlama beraberinde subjektifliği de meydana getirmektedir. İnsanın yaratılış itibariyle okuduğu bir metni, karşılaştığı bir olgu, olay ya da kavramı aynı şekilde anlamaması doğal bir durumdur. Bu bağlamda her insanın anlama tarzı, hermenötiği vardır.

BİBLİYOGRAFYA

Albayrak Halis, *Tarihin İçinden Kur'ân'ı Algılamak,* Şule Yay. İstanbul, 2011.

Kur'ân'ın Aydınlığına Doğru, 1.Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995.

Akyüz Niyazi, Çapçıoğlu İhsan, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi,* Gündüz Yay. Ankara, 2011.

Ateş Süleyman, *İşâri Tefsir Okulu,* Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Aynî Mehmed Ali, *İsmail Hakkı Bursevî,* Büyüyenay Yay. İstanbul, 2013.

Bardakoğlu, Ali, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme,* Kuramer Yay. İstanbul, 2016.

Belgeli Büşra, *İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Müteferrikat-ı Şeyh Hakki Adlı Eseri-II,* Marmara Ünüversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

Bilkan Ali Fuat, *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17.Yüzyılda Kadızadeliler ve Sivasiler,* İletişim Yay, İstanbul, 2016.

Bilmen Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi II,* Ankara, 1960.

Bursevî, İsmail Hakkı *Rûhu'l Beyân*, İstanbul, 1911.

Bursevî İsmail Hakkı, *Ruhûl Beyân,* (çev.Heyet), Damla Yay.Ankara, 2015.

Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi,* Fecr Yay.Ankara,2009.

Çalışkan İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci,* Ankara Okulu

Yay. Ankara, 2003.

Çelebi — Katip, *Mîzânü'l-Hak Fî İhtiyâri'l-ehakk,* (Çev.Orhan Şaik Gökyay/Süleymân Uludağ), Kabalcı Yay. İstanbul, 2007.

Erdoğan — Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi,* İstanbul, 2009.

Erten — Mevlüt, *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik*, Araştırma Yay. Ankara, 2011.

Gadamer — Hans-Georg, *Hakikat ve Yöntem,* (Çev.Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan), Paradigma Yay. 2009, İstanbul.

Görener — İbrahim, *'Algılama, Anlama ve Tefsir'*, DEÜ İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı 17, 2003.

Görmez — Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay. Ankara, 1997.

Görgün — Tahsin, *Anlam ve Yorum,* Gelenek Yay. İstanbul, 2003.

Güvenç — Bozkurt, *İnsan ve Kültür,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

Hamurcu — Fevzi, *Mukâtil b. Süleymân ve İlk Fıkhî Tefsir*, Fecr Yay. Ankara, 2009.

İspirli, — Mehmet, '*Harem'* Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.16, İstanbul, 1997.

Kahraman — Abdullah, *'Tasavvufi Tefsirlerin Ahkâm Ayetlerine (İsmail Hakkı Bursevî Örneği)'* Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I, 2011.

Kahraman — Ferruh, *Tefsirde İhtilafların Mahiyeti Çeşitleri ve Sebepleri,* Sakarya Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010.

Kılıç — Sadık, *Kur'ân ve Dil – Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu,* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 17-18 Mayıs 2001, Van.

Koç — Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi,* Kitabiyat Yay. Ankara, 2005.

Mahmutoğlu — Yakup, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.13,2009.

Mehmed Tâhir — Bursalı (1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009, I-III.

Mukâtil b.Süleyman — *Kitabü Tefsiri'l-Hamsi Mie Âye Mine'l-Kur'ân*, (Tah. Goldfeld Isaiah), Şifa Amr, el-Meşrık Matbaası.

Mukâtil b. Süleyman — *Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin mine'l Qur'ân /Ahkâm Ayetleri Tefsiri* (Çev. Beşir Eryarsoy), İşaret Yay. İstanbul, 2005.

Namlı — Ali, *İsmâîl Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.

Namlı — Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî'', *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, 1-44, s. 102-106.

Nasr — Hamid Ebu Zeyd, *Hermenötik ve Metin Yorumu*, (Çev. Muhammed Coşkun) Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.46, 2014.

Özcan — Zeki, *Teolojik Hermenötik,* Alfa Yay. İstanbul, 1998.

Özakpınar — Yılmaz, *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, TDV Yay. Ankara, 1999.

Paçacı — Mehmet, *Kur'ân ve Ben Ne kadar Tarihseliz?,* Ankara Okulu Yay. Ankara, 2000.

Serinsu — Ahmet Nedim, *Kur'ân Nedir?,*Şule Yay. İstanbul, 2009.

Kur'ân ve Bağlam, Şule Yay. İstanbul, 2008.

Sıcak — Ahmet Sait, *Kur'ân Tefsirinde Öznellik,* Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Şimşek — Mehmet Ali, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi,* Selçuk Üniversitesi, S.B.E, Konya, 2000.

Tatar — Burhanettin, *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik*, İsam Yay . İstanbul, 2014 .

Kur'ân ve Dil – *Dilbilim ve Hermenötik – Sempozyumu,* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 17-18 Mayıs 2001.

Türker — Ömer, 'Mukâtil b. Süleymân' *DİA*, TDV Yay, İstanbul, 2006, c.31, s.134.

Uludağ — Süleyman, '*Avam*', Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.4, İstanbul, 1991.

Uzunçarşılı — İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c.3, II. Bölüm, Ankara 2011,

Yüksel — Muhammed Bahaeddin, *Kur'ân'ı Farklı Anlama ve Nedenleri,* Ankara Okulu Yay, Ankara, 2017.

EK – I

İSMAİL HAKKI BURSEVİ VE MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN'IN YAŞAMLARI BOYUNCA BULUNDUKLARI YERLER

İSMAİL HAKKI BURSEVİ (1137/1714)	MUKÂTİL B.SÜLEYMÂN (150/767)
AYDOS (1653-1664)	HORASAN (BELH-MERV) (699)
EDİRNE (1664-1672)	IRAK (BASRA)
İSTANBUL (1672-1675)	BEYRUT
ÜSKÜP (1675-1681)	MEKKE
KÖPRÜLÜ(1681-1682)	BAĞDAD (750-760)
USTURUMCA (1682-1685)	BASRA (760-767)
BURSA (1685-1706)	
AYDOS (1706-1710)	
İSTANBUL (1710)	
İSKENDERİYYE (1710)	
KAHİRE (1710)	
MEKKE (1710)	
İSTANBUL (1710)	
BURSA (1710-1711)	
TEKİRDAĞ (1711-1714)	
BURSA (1714-1717)	
ŞAM (1717-1720)	
İSTANBUL (1720)	
BURSA (1720-23)	

EK II

İNCELEDİĞİMİZ AYETLERDE İSMAİL HAKKI BURSEVİ VE MUKATİL B. SÜLEYMAN'IN BAZIKAVRAMLARA YÜKLEDİKLERİ ANLAMLAR

	MUKÂTİL B.SÜLEYMAN (150/767)	İSMAİL HAKKI BURSEVÎ (1137/1714)
MÜTTAKİ (Bakara 1-3)	Müşrik olmayan kimse **يتقون من الشرك**	Günahlardan, kötülüklerden uzak duran kimse **يتقون من الضلالة**
RİBA (Rum 39)	Bağış **العطية**	Faiz **الربا**
CAHİL (Furkan 63)	Kâfirler **السفهاء من الكفار**	Ahmak, kendini bilmez **السفيه**
HADDİ AŞANLAR (A'raf 55)	Beddua edenler **اللاعن**	Dua esnasında seslerini yükseltenler **الصياح في الدعاء**
LAĞV (Mü'minun1-4)	Yalan **الكذب**	Boş söz ve davranış **عما لا يعنيهم من الأقوال والأفعال**
MA'RUF (Tevbe 112)	Tevhit **التوحيد**	İman, İtaat **الطاعة / الإيمان**
MÜNKER (Tevbe 112)	Şirk **الشرك**	Şirk, Bid'at, İsyan **البدعة / المعاصي/ الشرك**

HAYR (Neml 89)	Tevhit **التوحيد**	Cennet **الجنة**
GÜZEL SÖZ (Fatır 10)	Tevhit **التوحيد**	Dua, zikir **ذكر/ الدعاء**
ŞİRK (Kehf 110)	Allah'a ortak koşmak **الشرك**	Gösteriş, kibir **الرياء**
İBNÜS-SEBİL (Bakara 177)	Zayıf,korunaksız الضعيف	Yolcu **المسافر**
HAVF (Bakara 155)	Ölüm korkusu **خوف القتل**	Düşmandan gelecek korku **خوف الاعداء**
SEYYİAT (Nisa 18)	Şirk **الشرك**	Günah **الذنوب**
İMAM/LİDER (Furkan 74)	İyilikte öncü olmak **الإمامة في الخير يقتدي بنا**	Dini merasimlerin icrasında liderlik yapmak **يقتدي بنا في إقامة مراسم الدين**
KÖTÜ LAKAP (Hucurat 11)	Kişiyi önceki inancı ile adlandırmak **يهودي او نصراني او مجوسي**	Kişiye kötü bir lakap takmak **لقب السوء**

ÖZET

Hayatımızın rehberi olan Kur'ân tarih boyunca muhatapları tarafından çeşitli şekillerde anlaşılan bir kitaptır.Bizde bu çalışmamızda H.I. asırda yaşamış olan Mukâtil b.Süleymân ve H.XI. asırda yaşamış olan İsmail Hakkı Bursevî'nin ahkâm ayetlerini nasıl ele aldığını karşılaştırmaya çalıştık.Çalışmamız giriş,birinci bölüm ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.Giriş bölümünde Mukâtil ve Bursevî'nin hayatları ve yaşadıkları dönemler hakkında bilgi vermeye çalıştık.Birinci bölümde Mukâtil ve Bursevî'nin Kur'ân'daki ahkâm ayetlerinin muamelatla ilgili olan yorumlarını ele aldık. Sonuç bölümünde ise Mukâtil ve Bursevî'nin tefsir yöntemleri ve Kur'ân'ın çeşitli şekillerde anlaşılmasının sebepleri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

ABSTRACT

The guide of our lives Quran is a book that is understood in various types by its interlocutors throughout the history.In this work,we tried to compare how Mukâtil b.Süleymân,who lived in H.I. century and İsmail Hakkı Bursevî, who lived in H. XI. century ,handled ahkâm verses.Our work consist of three sections,introduction,first section is and conclusion.In the introduction section we tried to give information about the lives and the periods Mukâtil and Bursevî lived in.In the introduction section we handled the interpretation abaout the treatment of Mukâtil and Bursevî's Ahkâm verses in Quran.In the result section we tried to give information about the commentary methods of Mukâtil and Bursevî and the reasons of understanding of Quran in different forms.